

כספו לא נתן בנשך

שיעורים שנמסרו בכנס בהלכות רבית
שנערך בישיבת מרכז הרב, ירושלים
כ"ט תשרי ה'תשע"ד

הכנס והחברת הופקו

לעילוי נשמת

רפאל אדמון עזרא

בן אסתר ספרא

ז"ל

בחלק מהשיעורים ניתן לצפות באתר ערוץ מאיר

לפרטים ולהשגת החוברת:

0547434305

mlootsky@gmail.com

תוכן העניינים:

ה.מבוא.....

הרה"ג ר' יעקב שפירא שליט"א – עיון במצוות הלואה..... ח

הרב שאול שקד שליט"א – רבית כגזילה..... יז

הרה"ג משה גנץ שליט"א – רבית בתשלומים ובשכירות..... יט

הרב שלמה קורץ שליט"א – רבית בשכירות פועלים..... כד

הרה"ג שלמה דיכובסקי שליט"א – נאמנות המתעסק (בהיתר עיסקא)

לומר שלא הרוויח..... כו

הרב מיכאל לוצקי שליט"א – עקרונות ופרטים בענין היתר עיסקא..... לו

הרה"ג שלמה אישון שליט"א – השקעות כשרות, עקרונות ומציאות..... מ

נתונים ומידע לגבי השקעות כשרות כיום..... נב

מִזְמוֹר לְדָוִד, ה', מִי יִגֹּר בְּאַהֲלָךָ, מִי יִשְׁכֵּן
בְּהַר קְדֹשֶׁךָ: הוֹלֵךְ תָּמִים וּפְעֵל צְדָק וְדָבָר
אֱמֶת בְּלִבָּבוֹ: לֹא רָגַל עַל לְשׁוֹנוֹ, לֹא עָשָׂה
לְרַעְהוּ רָעָה, וְחִרְפָּה לֹא נָשָׂא עַל קָרְבוֹ: נְבוֹזָה
בְּעֵינָיו נִמְאָס, וְאֵת יְרֵאֵי ה' יִכְבֵּד, נִשְׁבַּע
לְהִרְעוֹ וְלֹא יִמַר: כִּסְפוֹ לֹא נָתַן בְּנִשְׁפָּה, וְשִׁחַד
עַל נְקִי לֹא לָקַח, עָשָׂה אֱלֹה לֹא יִמוּט לְעוֹלָם:

(תהלים פרק טו)

תניא: רבי שמעון בן אלעזר אומר: כל מי שיש לו מעות
ומלוה אותם שלא ברבית, עליו הכתוב אומר כספו לא
נתן בנשך ושחד על נקי לא לקח עשה אלה לא ימוט
לעולם, הא למדת שכל המלוה ברבית נכסיו מתמוטטין.
והא קא חזינן דלא מוזפי ברבית וקא מתמוטטין, אמר רבי
אלעזר הללו מתמוטטין ועולין והללו מתמוטטין ואינן
עולין".

(בבא מציעא עא.)

מובאים בזה לפני הקוראים הדברים שנאמרו בערב עיון בהלכות רבית שהתקיים בישיבת מרכז הרב בירושלים בכ"ט בתשרי ה'תשע"ד.

השיעורים עסקו במגוון נושאים אקטואליים הנוגעים להלואה, לרבית, ליסודות ההלכה בענין התר עיסקה וליסודות במציאות ובהלכה של השקעות כשרות בזמננו, כגון כשרות על קרנות פנסיה, קרנות השתלמות (דברים הנוגעים לכל שכיר ועצמאי).

הכנס נערך לכבוד סיום הלימוד הלכות רבית בכולל של ישיבת מרכז הרב בבית הכנסת ע"ש ספרא ברמת שלמה, ולכבוד הוצאת הספר "שעורי רבית" על כל פרק איזהו נשך.

תודות וברכות לרבנים שמסרו את השיעורים – מו"ר ראש הישיבה הרה"ג ר' יעקב שפירא שליט"א, הרה"ג ר' משה גנין שליט"א ר"מ בישיבת שעלבים, הרה"ג ר' שלמה דיכובסקי שליט"א אב"ד הגדול (לשעבר) ומנהל בתי הדין הרבניים, והרה"ג ר' שלמה אישון שליט"א ראש מכון כת"ר לכלכלה ע"פ התורה ורב מזרח העיר רעננה.

ברכות גם לחברי הכולל בביהכ"נ ע"ש ספרא ברמת שלמה שהשמיעו סקירות קצרות בכנס – הרב שאול שקד שליט"א, הרב ר' שלמה קורץ שליט"א והרב מיכאל לוצקי שליט"א.

ברכות למארגן הכנס – הרב איתאל שופר שליט"א, למשכתב השיחות – הרב עומר דוידוביץ שליט"א, להרב ר' יהודה וינגוט שליט"א שסייע

בעריכת החוברת, ולמר עזרי בלזם הי"ו ולמר יהודה לוינגר הי"ו שסייעו בארגון הכנס, לבית הכנסת ע"ש ספרא בשכונת רמת שלמה שהוא האכסניה ללימוד הכולל, ולקרן ע"ש ספרא.

יזכו כולם לכל ברכות התורה בבריות גופא ובנהורא מעליא.

הכנס נערך לעילוי נשמת רפאל אדמון עזרא בן אסתר ספרא ז"ל

חשון ה' תשע"ד,

הכולל בבית הכנסת ע"ש ספרא, רמת שלמה, ירושלים

פתיחה

דברי פתיחה – הרב מיכאל לוצקי שליט"א:

בתהלים: מי יגור באהלך ומי ישכון בהר קדשך, הולך תמים ופועל צדק ודובר אמת בלבבו. כספו לא נתן בנשך, ושוחד על נקי לא לקח.

בהלכות ריבית יש צד מיוחד, שיש בהן שילוב של דיני ממונות עם דיני איסור והיתר, זה נותן להלכות ריבית עומק מיוחד, שבכל דיני ממונות יש שילוב בין השכל של האדם לבין השכל של התורה, ובהלכות ריבית יש כפלים את השילוב הזה, כי יש בהן דין ממונות שכולו איסור והיתר.

השילוב הזה זה בולט בהבדל בין הרמב"ם לבין הטור, הרמב"ם מכניס את הלכות ריבית בהלכות מלוה ולוה בספר משפטים, והטור מכניס את הלכות ריבית ביורה דעה.

יש כמה נקודות יסודיות בריבית שנובעות מכך שהן איסור ולא ממון, כגון שאין בזה מחילה, ודווקא כשהלווה מסכים לריבית אז זו ריבית קצוצה שאסורה מדאורייתא, וגם בסיום ההלואה אם יאמר שהוא רוצה לתת את הריבית, כמעט לכל הפוסקים מחילה כזו לא מועילה.

עוד נקודה היא השאלה של ספק, הרי ידוע לנו ההבדל בין ספק ממונות לשאר ספק דאורייתא. ספק דאורייתא לחומרא, וספיקא דממונא לקולא, המוציא מחברו עליו הראיה. בספק ריבית אנו מגיעים לנקודה לא ברורה, האם ספק ריבית יהיה ספקא דממונא, ואז יהיה בו דין המוציא מחברו עליו הראיה, או שכיון שהוא דין של כללי שכן אומרים בספק ריבית המוציא מחברו וכו'.

פתיחה

עוד סוגיא שקשורה לחילוק בין רבית לדיני ממונות, שבדיני ממונות אם אדם חייב לחברו כסף ולא רוצה לשלם, בית יורדין לנכסיו. הסוגיא בב"ק שילמדו עביד איניש דינא לנפשיה, אבל וודאי שהבי"ד יורד לנכסיו. ובדיני ריבית יש חידוש של כמה מהראשונים ובסופו של דבר נפסק בשו"ע, שלא יורדים לנכסיו.

ניכנס בעז"ה בערב הזה גם לעומק של כמה סוגיות בהלכות ריבית, וגם להלכות מעשיות ומצויות. אנו מומינים את מו"ר רה"י שליט"א שיכניס אותנו בעומקה של סוגיא שקשורה להלכות ריבית.

מו"ר רה"י הרה"ג ר' יעקב שפירא שליט"א:

אני אדבר על המרכיב העיקרי של ריבית והוא ההלוואה, בלי הלוואה אין ריבית, הלוואה ממשית דווקא. הגמ' ב"מ (ע"א). עה"פ אם כסף תלוה את עמי את העני עמך, עניי עירך קודמים לעניי עיר אחרת. הפשט לגבי הלוואה הוא שקודם כל בהלוואה לא צריך לתת כשאיין לו לעצמו לפרנסתו. אחרי שיש לו, אז הוא צריך קודם לתת לבניו להוריו וכו', ואח"כ אם יש לו, את מי להקדים, יקדים קודם את עניי עירו, עניי עירך קודמים לעניי עיר אחרת. לענין צדקה מה הדין? אז כתוב בספרי בפרשת ראה, כי יהיה בך אביון מאחד אחיך, באחד שעריך, אומר הספרי (ר' מדרש תנאים ט"ז ז'), אחיך מן האב קודם לאחיך מן האם, באחד שעריך, יושבי עירך קודמין ליושבי עיר אחרת.

יש כאן שני דברים, אחד, שהספרי אומר שכמו שיש דיני קדימויות בהלוואה, לומדים מפסוק אחר שיש גם דיני קדימויות בצדקה, קודם כל

אחיך מן האב, הוא קודם לאחיך מן האם, ושני, יושבי עירך קודמין ליושבי עיר אחרת.

ויש לשאול, למה צריך פסוק מיוחד בצדקה אחרי שיש פסוק בהלוואה לדיני קדימויות, הרי לכאורה הלוואה היא חלק מפרשת צדקה. כך כתוב בהגהות מיימוניות בהל' מתנות עניים, שהלואה זה סוג מסוים של צדקה, ולפעמים להיפך יש מעלה בהלוואה יותר מצדקה, כמו שכותב הרמב"ם שיוכל לבנות את עצמו ולא שיודקק למה שאחרים יתנו לו, אז לכאורה הם נושקים ודומים, ובכל זאת צריך דרשה בפני עצמה לגבי הלוואה את העני עמך, ולימוד אחר ללימוד של צדקה.

יש עוד מקום בש"ס שהגמרא אומרת שיש דיני קדימויות הקרוב קרוב קודם, לגבי ירושה. הגמרא אומרת שבפסוק כתוב הקרוב אליו ממשפחתו כו', ולכן בן קודם לבת בירושה.

להלכה נפסק בחו"מ צו (סעי' א') דיני הלוואה, הש"ע כותב קרובו העני קודם לעניין אחרים דהיינו בדיני הלוואה, את העני עמך, עניי עירך קודמים. קרוב שלך הוא קודם לאנשים אחרים שנצרכים. אומר שם התומים (סק"ג) מאיפה המקור שבהלוואה יש דין של קרובו העני הוא קודם להלוואה, אומר התומים המקור הוא מדכתיב מאחד אחיך, מי שקרוב אליך יותר באחוה, דהיינו אותו פסוק שמובא בספרי בפרשת ראה שבצדקה יש דין של קרובה, אחיך מאביך קודם לאחיך מאמך לגבי צדקה, "מאחד אחיך", ולכאורה זה לא שייך, הספרי מדבר על להקדים בצדקה, אבל התומים מביא את זה כמקור לש"ע למה בהלוואה להקדים לאנשים אחרים, פה זה צדקה ופה זה הלוואה. על כרחנו רואים שגם התומים תפס שהלוואה היא בתוך פרשת צדקה, רק יש צדקה שניתנת

בלי על מנת להחזיר ויש על מנת להחזיר. ולכן אומר התומים אותו פסוק שלומדים מאחד אחיך שיש ענין לקרב מי שיותר קרוב זה לא רק בצדקה.

אבל ראיתי בשו"ת שנקרא גבעת פנחס, של בעל ההפלאה, בסימן ס"ד כותב כך, האם כמו שלגבי ירושה הגמרא אומרת שאם מהאב יורש ולא אח מן האם, האם קירבה זו נאמרה גם בצדקה, הוא מסתפק בזה, וכותב שזה לא דומה אחד לשני, היות ובירושה כתוב הקרוב אליו ממשפחתו, אז זו קירבה שתלויה בקרבת משפחה, קרבה שתלויה בקרבת משפחה שם אחיו מן האב קודם לאחיו מן האם, שמשפחת אם לא קרויה משפחה. אבל בצדקה כתוב משרך לא תתעלם, לכן לא שייך שהאח מן האב יקדים, ופלא שלא מביא את הספרי שכותב לגבי צדקה במפורש שאחיק מן האב קודם לאחיק מן האם.

הרמב"ם בתחילת הלכות הלואה, לא מביא את דיני הקדימויות, כותב שם המשנה למלך, מפני שהרמב"ם כבר כתב בהלכות מתנות עניים בהלכות צדקה, שם כתוב את מי להקדים, ולכן לא הביא את אותן קדימויות בדיני הלואה, וזה מה שאמרנו מקודם שגם המשנה למלך הבין שהלואה זה סוג של צדקה מסוימת, ויש בהם את אותן קריבויות וקדימויות.

אמנם להגיד ששניהם מאותה משפחה זה לא כל כך פשוט.

התוס' בב"ב בדף ח' ע"ב, שואל, איך כופין אדם על הצדקה הרי זו מצוה שמתן שכרה בצדה, ויש כלל שאין כופין על מצוה שמתן שכרה בצדה, אומר שם התוס' כמה תירוצים, כפייה רק בדברים ולא במלקות, ר"י אומר שבצדקה יש גם לאו, והיות ויש לאו אז אנו כופין על הלאו ולא על העשה.

כך לכאורה זה הפשט בדברי ר"י, יש אומרים פירוש אחר בדברי ר"י, שבכל מקום שיש עשה ולידו לאו או הלאו מחזק את העשה ולכן כופין על העשה, שאינו דומה לכל עשה שמתן שכרו בצדו, שהעשה הוא יותר חזק, כך מפרש האור שמח בהלכות נחלות, אבל לולא האור שמח, הפשט בתוס' שבצדקה לא כופין על קיום העשה אלא על הלאו.

וצריך להבין, למה הראשונים האחרים לא תירצו כדברי ר"י. אבי מורי זצ"ל בשיעור פה בישיבה על הסוגיא הזו ביאר את התוס'. יש מח' בין הרמב"ם לרמב"ן בספר המצוות, במצוה י"ז שיש לאו שנמענו שלא יחד בעינינו בתתנו צדקה לענין ולא ניתן אותם אליהם בעין רעה ונחשוב אותה מיעוט לנו אלא יהיה בזה שכר ותועלת בממונו שהוא יתברך ישלם לנו הכל בכמה כפלים כמ"ש יתברך נתון תתן לו וגו', דהיינו הרמב"ן משיג על הרמב"ם למה לא מנית בספר המצוות שיש לאו, שלא ירע לבבך בתתך לו, והרמב"ן מפרש את הלאו, שכשאתה נותן צדקה תהיה בטוח שישלם לך שכר כפל כפלים, זה לכאורה מה שאומרת הגמרא בפסחים שמי שנותן סלע ע"מ שבני יחיה נחשב צדיק, שלכאורה קשה, אבל לפי הרמב"ן, זה הפשט, תן את הצדקה ותדע שד' ישלם לך כפל כפלים ולא יהיה חסר לך, וכך יש לקיים את המצווה של 'ולא ירע לבבך'. ועל זה הרמב"ן שואל על הרמב"ם, למה הרמב"ם לא מנה את מצות עשה הזו. המגילת אסתר כותב שנראה לו שזה הוא דין בדיני מצות הצדקה, זה תנאי איך לתת בעין טובה ולא ירע, אבל זה לא לאו בפני עצמו, זה רק אומר לי איך צורת הניתנה, כך לומד המגילת אסתר, בדעת הרמב"ם. על כל פנים דעת הרמב"ן שזה לאו בפני עצמו.

הפסוק הזה שמביא הרמב"ן, הרי זה הפסוק מדבר קרבה שנת השבע שנת השמיטה, ואז אדם יכול לחשוב, הרי השביעית משמטת, על זה הפסוק

אומר אל תחשוש, והפסוק הזה מדבר על הלואה, והרמב"ן משיג על הרמב"ם למה לא מניית את הלאו הזה בצדקה, זאת אומרת שהרמב"ן למד שהלאו הזה שמדבר על צדקה הוא גם קשור להלואה, נכון שהפסוק מדבר על הלואה, אבל הרמב"ן שמביא את הפסוק הזה הבין שזה גם חלק ממצות צדקה. הרמב"ן סובר אע"פ שזה כתוב לגבי הלואה זה נכון גם לגבי צדקה, כמו ר"י בתוס' שבצדקה יש גם לאו, ואפשר לומר שהלאו הוא לא ירע לבבך, ולכן כופין, כי יש גם לאו. ואילו הרמב"ם סובר שגם אם הלואה בכלל צדקה, אבל זה לא שיש לאו גם בצדקה, זה הלואה ולא צדקה. לכן אותם הראשונים האחרים חולקים על תוס' ועל הרמב"ן, שסוברים שאין פה לאו, כי הלאו מדבר על הלואה ולא צדקה.

לפי הרמב"ן יצא חידוש, שכמו שגמרא אומרת שכופין על הצדקה בגלל שיש בה לאו, איזה לאו, לכאורה הלאו הוא לא תקפוין ירך (ר' בתוס בב"ב שם), אבל לפי הרמב"ן הכוונה היא ללאו שלא ירע לבבך בתתך לו, זה אמנם כתוב בהלואה, אבל זה גם בצדקה כאמור, יצא חידוש, שיכופו אדם גם על הלואה לפי הרמב"ן, שגם בהלואה יש לאו.

זה כתוב מפורש בגר"א חו"מ סימן רצ"ב. כתוב בשו"ע, במקום ביטול תורה שאין ספרים נמצאים, יכולין בי"ד לכוף לאחד להשאיל את ספריו ללמוד מהם ובלבד שישלמו מה שיתקלקל, כופין להשאיל. אומר הגר"א מאיפה המקור, כמו שכתוב בכתובות מי זה עושה צדקה בכל עת, מי שמשאיל ספריו לאחרים, כל הזמן משתמשים בספר. ועל זה כותב הגר"א ואמרינן שם דכופין על הצדקה, ואם כן רואים שהגר"א אומר כופים, ואע"פ שמדובר על להשאיל ספר, הוא מביא לזה ראייה ממה שכופין על צדקה.

[אולי שאר ראשונים חלקו על ר"י שכופין על הלאו, שהכפיה לא מועילה שהרי אי אפשר לכפות על הרצון שהרי ירע לבבך, כך אמר אבי מורי זצ"ל, והביא ראיה לזה משערי תשובה לרבינו יונה].

להלכה כתוב בשו"ע רנ"א הלכות צדקה, קרובו צריך להקדימו לכל אדם ואחיו מאביו קודם לאחיו מאמו, ועני ביתי קודמים לעניי עירו, ועניי עירו קודמים לעניי עיר אחרת, והקבועים בעיר כו', הבאים לשם ממקומות אחרים, אז זה נפסק להלכה, הוא אבי ובניו עניי עירו, יש סדר, אומרים שם הט"ז והש"ך, שמה הפשט בש"ע שיש קרבה ואחיו מאביו קודם לאחיו מאמו, מפני שכתוב בספרי מה שהבאנו מפרשת ראה, שאח מאבא קודם לאח מאמא, וז"ל: פרנסת אדם קודמת כו', ואח"כ בניו... והם אביו ואמו ובניו קודמין לאחיו, והן קודמין לשאר קרובים. ואומרים הט"ז (שם סק"ב) והש"ך (שם סק"ז) הם קודמים לאחיו, מפני שבספרי איתא אחיו מאב קודם לאחיו מאם, כמו שקודם לאביו וכו', גם בתוך אחיו יש הבחנה בין אחיו מאב לבין אחיו מאם, והאחרונים שואלים (ר' במילואים בשו"ע שם על הגליון), מה הט"ז והש"ך מוסיפים מהספרי שאח מאבא קודם לאח מאם, זה כתוב שאדם צריך להקדים ואחיו מאביו קודם לאחיו מאמו, אז למה הם מביאים את הספרי? הוא לא מביא את זה מקור לשו"ע, הוא מביא את זה ברמ"א.

אני חושב שהפשט הוא כך, יש עוד דין של קרבה של אדם שנמכר לעבד עברי לגוי, קרוביו צריכים לגאול אותו, הגמ' (יבמות נ"ה) דנה מי קודם לגאול, אומרת הגמרא קרובי האב קודמין לקרובי האם לגאול אותו, מפני שכתוב בתורה אחד ממשפחתו יגאלנו, הקדימה היא לאחיו מאב קרובי האב קודמים לקרובי האם, זאת אומרת, וכך מפרש שם רש"י שהמצוה מוטלת על קרובי האב וגם על קרובי האם, רק יש דין הקדמה של קרובי

האב, הם קודמים לגאול לפני קרובי האם, נפק"מ על מי בית דין כופין לגאול, שכופין קודם קרובי האב. המאירי ביבמות חולק על רש"י, ברגע שהגמרא אומרת שקרובי האב קודמין, הכוונה שהמצוה היא דווקא על קרובי האב ולא על קרובי האם, ואם אין קרובי אב אז לא כופין את קרובי האם, אלא אז המצוה מוטלת על כל ישראל, אז לא כופין דווקא את קרובי האם, כלומר יש מחלוקת בין רש"י לבין המאירי במקום שהטלנו את החיוב אם הוא רק על קרובי האב או רק דין הקדמה. הרמב"ם בהלכות עבדים שמביא דין זה של מי קודם לגאול מביא את זה באופן כללי, קרוב קרוב קודם, לכאורה הוא סובר כדעת רש"י שיש כאן קדימויות של קרבה.

אותו דבר לכאורה גם בהלכות מתנות עניים, שהרמב"ם מביא את הדין של קרוב קרוב קודם, אז גם שם מסתבר שקרובי האב קודמין לגבי נתינת צדקה, ויותר מכך אפילו המאירי שחולק על רש"י ביבמות גבי גאולת עבד עברי שאומרת שדרשת הגמרא זה שרק קרובי האב גואלים, זה רק שם שכתוב אחד ממשפחתו שקרובי האב הם נקראים משפחה, אבל בצדקה שלא כתוב משפחתו אלא דין קרוב קודם, שם גם המאירי יודה שאחיו מהאב קודם לאחיו מן האם, אבל קרובי האם גם כן חייבים, אלא שהחיוב הוא פחות מקרובי האב. ממילא זה מה שאומר הש"ך והט"ז שמה שאביו ואמו קרובים, הם קרובים לאח מן האב וגם לאח מן האם, אלא שיש ההפרדה והאח מהאב קודם לאח מהאם.

ויש בזה כמה נפק"מ. החת"ס כותב שבצדקה מקדימין לעניי ישראל, ושאלו אם להקדים ירושלים, יש ענין להקדים את ירושלים, הכל מעלין לא"י והכל מעלין לירושלים, למה מקדימין, בפשטות לכאורה שישראל מקודשת יותר ולכן זה מקדים. אבל אפשר לומר פירוש אחר. למה שם

כופין, אומר החת"ס כל יהודי מקום המושב שלו גם אם גר בבלגיה המקום מושב האמיתי זה א"י, אחד הנולד בה ואחד המצפה לראותה, ממילא זה עניי עירך, נכון שכרגע אתה לא גר כאן, אבל זה עניי עירך, שכל אחד קשור לא"י או לירושלים לכן אומר החת"ס תקדים את עניי א"י או עניי ירושלים.

עפ"ז כתוב בפתחי תשובה רנ"א, שהלכה אומרת שלהקדים קרוב אומר רעק"א ע"פ הש"ך, שהמצוה להקדים את הקרוב בצדקה אפילו לפני ת"ח, כל שאר עמ"י יפרנסו את הת"ח והפתחי תשובה אומר שיש מי שחולק על זה שת"ח קודם.

בא המשנה ברורה בספרו אהבת חסד חלק ו' ואומר, לפי רעק"א אפילו אם הקרוב צריך רק בגד, ואילו הת"ח צריך אוכל, והלכה אומרת שבד"כ מי שצריך אוכל קודם למי שצריך בגד שצריך לחיות לא מדברים על פקוח נפש, אומר האהבת חסד הקרוב קודם אפילו לבגד מול אוכל, זה חידוש גדול מאוד, כך אומר המשנה ברורה. אומר הפתחי תשובה, זה לא נכון, החת"ס חולק על רעק"א, הוא אומר שהחשיבות של צורך מה נותנים את הצדקה היא קודמת לחשיבות של קרוב קרוב, אבל אם הנושא שעליו מבקשים צדקה הוא נושא שמי שהוא לא קרוב זה יותר חיובי אז לא מקדימים את הקרוב.

ומצאנו במשנה בהוריות שיש לנו סדרי קדימות את מי מצילים קודם, כה"ג קודם לסגן, האיש קודם לאשה, ובסוף אומרת המשנה ות"ח קודם לכולם, שאל אבי מורי זצ"ל בספר מנחת אברהם חלק ג' למה המשנה אינה אומרת במפורש, במקום לומר שכה"ג קודם כו', תאמר המשנה לפי הסדר, ת"ח הוא הראשון, למה צריך לכתוב סדר מסוים ואח"כ לכתוב

אבל ת"ח קודם לכולם? הפשט הוא כך, הגמרא אומרת למה ת"ח קודם לכולם, בגלל שאין לו תמורה, אתה לא יכול לומר אני אלך לרב אחר, לכל רב יש את היחודיות, משא"כ במינויים אחרים, לא יהיה כה"ג זה יהיה כה"ג אחר [אגב, ראיתי מובא, למה כתוב רבי חנינא סגן הכהנים, למה לשון רבים? בבית שני היו הרבה כהנים, והם התמנו כידוע ע"י ממון, והתחלפו לעתים קרובות, ומי שלא התחלף היה רבי חנינא, הסגן, שהמשיך להיות סגן של הרבה כהנים...]. עכ"פ, אז למה המשנה מביאה את ת"ח קודם לכולם בסוף? מפני שהגמרא אומרת שת"ח אין לנו תמורתו, זאת אומרת מה שת"ח קודם זה לא קדימה כמו כה"ג בגלל קדושתו בגלל כל המקודש בו, אלא בגלל שת"ח אין לו תמורה, אז כמו שקרוב קרוב קודם, עניי עירך קודמין בו, על זה אומרת המשנה ת"ח שקודם לכולם זה לא בגלל שיש כלל שהיותר מקודש קודם, זה בגלל סיבה אחרת, שאין תמורה לת"ח כל יהודי נצרך לת"ח, אז מה שאנחנו מקדימים ת"ח זה משום שהוא כמו הקרוב שלך, אתה צריך אותו, זה לא כמו כה"ג וכדומה, ת"ח אני מקריב בגלל שאין לו תמורה, הוא נצרך לי יותר מאחרים, לכן הוא יחידה בפני עצמה, יש סוגי קדימויות בגלל שהם מקודשים ויש סוג קדימות אחרת שהוא כמו כה"ג זה מדין קרוב קרוב קודם, כה"ג לא מקריבים אותו בגלל קרוב קרוב קודם אלא בגלל שהוא מקודש, אבל ת"ח זה בגלל שנצרך זה כמו עניי עירך כמו קרוב קרוב קודם.

למעשה בזמנינו שאם יש מציאות שהת"ח נצרכים יותר, אז אין ספק שעל זה אומרת המשנה בהוריות להחזיק לומדי תורה זה הרבה יותר גדול, גם אם לא שמים שלט בחוץ. הכלי יקר על התורה על הפסוק עוזב תעזוב עמו, אומרת הגמרא, שאם בעל החמור לא עוזר אתה לא חייב, אומר הכלי יקר, נראה לי שגם בצדקה, אם יש אדם שאומר אני לא רוצה לעבוד

ואומר תן לי צדקה, אומר הכלי יקר עזוב תעזוב עמו, כמו בטעינה, שרק אם הוא רוצה גם לעזור לעצמו, אבל אם לא יעזור לעצמו לא צריך לעזור לו. כל זה נכון באדם רגיל, אבל בת"ח שרוצים אנו שיגדל בתורה, עת לעשות להשם הפרו תורתך, אין מי שלומד שלא יכול לגדול בתורה, דדרכו של אדם שהולך ללמוד שבאמת יהיה גדול.

הרב מיכאל לוצקי שליט"א:

אחד הנושאים שיש לדון בו בדיני הרבית הוא הבנת האיסור שאסרה התורה, האם כשהתורה אוסרת ריבית, והרי אסרה דווקא כשהלווה מסכים לתת אותה, האם במציאות הזו התורה ביטלה את ההסכמה – המחילה ואמרה שהמחילה היא סוג של דברים מהשפה ולחוץ, או שלמרות שיש כאן מחילה גמורה אנו אוסרים את זה. נבקש מהרב שאול שליט"א שיכניס אותנו בסקירה על נושא זה.

הרב שאול שקד שליט"א:

בגמרא בב"מ (בדף ס"א), שאל רבא: למה יש גם איסור גזילה גם איסור אונאה, וגם איסור רבית, והגמרא מעלה שתי נקודות מיוחדות באיסור של ריבית, שהם שונות מאיסורי אונאה וגזילה. נקודה אחת היא שריבית, חוץ מזה שנאסרה על המלוה, שהוא זה שמקבל את הרבית, היא גם נאסרה על הלווה, בניגוד לגזילה ואונאה, ששם אין איסור על מי שלקחו ממנו את הכסף. נקודה שניה, היא שריבית זה מרצונו של הלווה, שאם זה לא היה מרצונו ובדעתו אין כאן ריבית אלא גזל. ובסופו של דבר הגמרא מסיקה שאפשר ללמוד איסור גזל משני איסורים אלה של ריבית ואונאה, מהצד השווה שכן גזולו. מכאן רואים שאיסור ריבית הוא איסור גזל. יחד עם זאת, יש נקודות ומקומות שרואים שזה לא גזל כל כך רגיל. יש

מחלוקת בכלל באמוראים (סא): האם יש חיוב להחזיר את הריבית, האם הבי"ד כופין על זה, וגם לדעה שבי"ד כופין, נחלקו הראשונים האם זו כפיה ככל כפית ממון שמוציאין את הכסף מהחייב, יורדין לנכסיו, או שאין ענין ממוני, אלא שיש מצוה להחזיר, ובי"ד כופין בתורת כפיה על המצות, ולא בדין ממון.

עוד נקודה אנו רואים שהגמרא (שם) למדה שגם אם כופין אותו ומוציאין, זה רק מהמלווה עצמו, אבל אם המלווה לקח את הריבית ומת, גם אם השאיר קרקעות, שאז הדין הוא שהם משועבדות לחובות, וגזל רגיל יגבו מהם, כאן הבנים לא מחזירים את הריבית מקרקעות אביהם.

וכל הדבר הזה מביא אותנו להגדרה מורכבת, איך יש כאן דין גזל, למרות שתמיד זה בהסכמה, ולכאורה תמיד בהסכמה אין גזל, וכן יש כאן דינים מיוחדים כמו שהבאנו, שאינם כדיני גזל.

יתכן שבאמת הנקודה הזו, שיש מחילה, היא זו שיוצרת את ההבדלים האלו שלא יגבו מהבנים, והמחלוקת אם צריך להחזיר, וגם אם צריך להחזיר, מחלוקת אם יורדים לנכסיו או רק מצוה להחזיר, וכל הדינים האלה יתכן שנובעים מהמחילה.

הרב מיכאל לוצקי:

בענין של זהירות מריבית, יש גזירות חז"ל, עד שהחמירו אפילו שלא יתן לו שלום אם לא היה רגיל ליתן לו. האיסור החמור של הלואה בריבית מדאורייתא קיים בהלוואה, אבל גם במציאויות אחרת, של עסקים, מכירה וקניה, וכן פועל ומעביד, גם בהם אנו מוצאים איסורי ריבית, שהם בעיקרן מדרבנן, חלק מתקנות חז"ל באיסור ריבית. אנו מזמינים את כבוד הרב גנץ שליט"א להכניס אותנו לסוגיות האלו. ומודים לו בזאת על שטרח לזכות אותנו בשיעור.

הרה"ג ר' משה גנץ שליט"א:

כמו שאמר הפותח, ריבית דאורייתא יש רק בדרך הלוואה, סכום עם תוספת, אבל כשיש עסקאות אחרות שהן לא הלוואה ממש, אין בהן ריבית דאורייתא. למשל אדם שקונה דבר ומשלם עליו לאחר זמן, קניה בתשלום דחוי שמשלם בגלל הדחיה יותר, זה אסור משום ריבית, אבל זו ריבית דרבנן.

צריך לומר שקניה בתשלומים היא בעיה, לא פשוט לקנות בתשלומים כשיש מחיר למזומן, אומרים לאדם שקונה בתשלומים שהוא ישלם יותר, התוספת הזו היא בעצם ריבית. זה תשלום עבור המתנת מעות ולא פשוט בכלל, זה לא דאורייתא. המדובר הוא כשיש שני מחירים, או עכשיו תשלם כך וכך, ואם תשלומים דחויים תשלם יותר. וגם כשהוא לא אומר במפורש, אם יש מחיר קבוע והוא משלם מאוחר יותר ומוסיף לו סכום (זה לא מצוי היום כי כל אחד יש לו מחיר שלו), אז זו בעיה של ריבית דרבנן. היתר אחד יש לענין הזה, כשיש דבר שהדרך היא לקנות אותו בתשלומים פוסק האמרי יושר שאפשר לקנות בתשלומים, ואפשר לראות את זה כאילו זה המחיר העיקרי, בד"כ המחיר העיקרי הוא המחיר שאתה חייב לשלם כשאתה מקבל את הסחורה, אבל בנדון של דבר שהדרך לקנות בתשלומים מחדש האמרי יושר שזה נקרא המחיר היסודי, ולא נחשב שיש כאן תוספת של שכר המתנת מעות. מכונת כביסה או מקרר, אז באלה מתירים. יש חולקים בזה, אבל האמרי יושר הוא פוסק עם כתפים מספיק רחבות לסמוך עליו בריבית דרבנן.

יש היום מקומות שבהם כותבים בחוזה הקניה שהחפץ לא עובר לרשות הקונה עד שהקונה משלם את כל הכסף. ההסכם הזה פותר את בעיית

הריבית של התשלומים, כיון שהשעה הנכונה לתשלום היא שעת הקניין. אבל היו כאלה שטענו שהוא יוצר בעיה חדשה, כתוב במשנה שאם אדם קונה קרקע ונותן כסף, וההסכם הוא שהקרקע תהיה שלו רק עוד שלוש שנים, אז במשך ג' שנים אלה המוכר אוכל פירות ולא הלוקח. שהרי יוצא כאן שהקונה הקדים מעות, אז הקדים מעות זה סוג של הלוואה שנותן הקונה למוכר, ואם הקונה אוכל את הפירות במשך השנים האלה, צריך לראות את זה כמו ריבית שנותן המוכר לקונה על ההלוואה הזו, אם השדה שלי רק בעוד ג' שנים למה שילמתי לך מעכשיו, זה כמו הלוואה, תמורת זה אני מקבל שאני אוכל פירות, לכן כתוב במשנה שהמוכר אוכל פירות, (דף ס"ה ע"ב).

והנה באו יהודים צדיקים ואמרו, כשאתה קונה מקרר ואתה גומר לשלם אותו רק בעוד כמה חודשים, איך אתה משתמש בינתיים במקרר, אתה הלווית לו כסף, ושילמת לו מראש, ואתה משתמש במקרר. ולכן יש יהודים חרדים שמחקו את השורה הזו מההסכם. ויש לומר כאן כמה דברים, דבר ראשון, נראה שהמשפט הזה, ספק גדול אם יש בו ממש, הרי מה זה אומר שהמקרר רק בעוד שנה יהיה שלי? שאם בנתיים הוא נשרף אז אני פטור? זה אומר שאם אני רוצה לחזור בי מהעסקה אני יכול? לכאורה זה סתם נוסח כזה, שלא מתכוונים אליו באמת. אפשר אולי לומר שנכניס בזה כל התנאים האלה, שהמקרר שלך עוד שנה אבל אפילו הכי אם נשרף אני אהיה אחראי, אבל זה דוחק גדול, ויותר נראה שלא התכוונו כאן ברצינות למה שכתוב. עוד טעם שאפשר לומר, שנכון שהקדמתי מעות והלוויתי והשתמשתי, אבל בזמן סיום התשלומים קיבלתי לידי מקרר משומש, זה לא מקרר באותו מחיר ששילמתי, ואם נעשה את החשבון ההפרש שבין מקרר חדש (שזה הסכום ששילמתי) למקרר משומש (שזה מה שקיבלתי) הוא בדיוק הדמים שראוי לשלם למוכר המקררים על

הרה"ג ר' משה גנץ שליט"א – רבית בקניה בתשלומים ובשכירויות

שכירות המקרה. והגמרא שאסרה בדבר דומה לזה דיברה על שדה שלא נהפך לשדה משומש, ולכן זה בסדר.

עכשיו נעבור לשכירות, מבחינה הגיונית, אם יש ריבית במכר, אין סיבה למה לא תהיה ריבית בשכירות. בנוסף לזה, יש גם משניות ויש מימרות על ריבית בשכירות, למשל יש משנה שאומרת שאסור לאדם לומר, אני עובר אצלך היום בחורף ואתה תחזיר, תעבוד לי בקיץ, שבקיץ היום יותר ארוך, אז יוצא שבזכות שעבדתי קודם אתה אח"כ מחזיר יום עבודה ארוך. גם המשנה שאומרת שאין מרבין על המכר, אבל מרבין על השכר, כלומר אם אדם משלם מיד יעלה לו עשרה דינרים לשנה, אבל אם משלם כל חודש יעלה שנים עשר דינרים, מותר לעשות זאת, לא כמו בתשלומים במכירה, והגמרא מסבירה מדוע, מפני ששכירות אינה משתלמת אלא בסופה, אם לגבי מכירה הזמן היסודי לשלם בו זה הזמן שבו קייבלת את הסחורה, בשכירות זה לא ככה, שכיר שנה שנה, שכירות משתלמת בסופה, לכן כשאני אומר אני אשלם לך לא מיד אלא חודש בחדש, אני באמת משלם בזמן, ולכן אין כאן המתנת מעות וזה מותר.

כאן צריך לשאול את השאלה ששאלו, למה מותר לאדם לשלם מראש פחות, למה זה לא יחשב כאילו הלואה שנותן השוכר למשכיר, תשובה אחת שאמרו הקהלות יעקב והקובץ הערות, הם אומרים ששכירות אפשר להסתכל עליה בשני אופנים (גם מהגרז"נ שמעתי דבר זה), אפשר להסתכל על שכירות כשכירות, ואפשר להסתכל על זה כקנין קרקע לפירותיה, האם קניתי את הזכות למגורים או את הזכות של השימור, וגם אפשר לומר, שאני קניתי קרקע לפירותיה, אם אני משלם בסוף, אני משלם על שגרתני, עברתי לגור שילמתי. אם אני משלם מראש, נקרא ששלמתי לקרקע לפירותיה, ואני משלם מיד כשקיבלתי את הקרקע. יש

הרה"ג ר' משה גנץ שליט"א – רבית בקניה בתשלומים ובשכירויות

מחלוקת בראשונים ויש מי שאומר שמותר רק אם נכנס לגור מיד בבית, וזה מתאים מאוד למה שאמרתי עכשיו.

יש סיפור מופלא שמופיע בתשובות מיימוניות ומובא אח"כ בב"י. מעשה באדם שהשכיר מלמד לבנו, וקצץ עם המלמד ליתן מעות לזמן פלוני ולא נתן, ותבעו המלמד מה שהיה יכול להרוויח במעותיו באותו זמן. ודן רבי אליעזר מטולא דחייב ליתן לו הרווח, ואין בו ריבית, ועכשיו הוא מביא ראיה, דתנן בפ"ק דמכות: מעידנו באיש פלוני שחייב לחבירו אלף זוז על מנת ליתן לו מכאן ועד ל' יום, והוא אומר מכאן עד י' שנים, אומדין כמה אדם רוצה ליתן ויהו אלף זוז בידו מכאן ועד עשר שנים. ועתה אי שייך בשכירות ריבית, אמאי משלמי כמה שאדם רוצה בו, דההיא ע"כ מיירי שמעדין שחייב, ואת"ל שהוא הלוואה שלא היה נותן כלום משום ריבית, א"כ מכאן ראיה שבשכירות אין ריבית. מה ראייתו? כתוב במכות שאם שנים מעידים שחייב לשלם בתוך ל' יום, ונתברר שחייב לעוד י' שנים, כתוב במשנה אומדין כמה שווה לבן אדם שיהיו אצלו אלף זוז בין ל' יום ל'י' שנים, ואת זה יצטרכו העדים הזוממין לשלם. אומר רבי אליעזר מטולא אז מה קורה פה? הרי זה לא כלום? על כרחך לומר שמדובר שהתשלום זה שכר שכיר, ושכר שכיר אין ריבית. ולכן מותר לקחת. אגב, בחלק מהנוסחים שמובאת תשובה זו נראה שרבי אליעזר מטולא הוא היה בעצמו המלמד.

אמנם, המשנה באה בסה"כ להגדיר כמה הנזק, אם התורה אומרת שאסור לקחת ריבית, הפירוש הוא שאין ערך להמתנת מעות? בוודאי שיש ערך, והעדים האלה הזיקו אותו, והגמרא סה"כ אומרת כמה הפסד זה שווה. זה טענה של הב"י, יש כאלה שאמרו אפשר להלוות לגוי בריבית.

הרה"ג ר' משה גנץ שליט"א – רבית בקניה בתשלומים ובשכירויות

עוד אני רוצה לומר, שיש כאן איזה פלא לוגי, אני רוצה להוכיח שאין ריבית בתפוא"א (להלכה כמובן יש ריבית בתפוא"א!) כתוב שאומדין, הרי יש ריבית, אז על כרחך שמדובר בתפוא"א, שאין בהם ריבית. ככה מוכיחים דבר? שהרי אין סיבה לומר שהגמרא מדברת בשכירות דווקא? אפשר לומר כל דבר אחר! בוא נאמר שאין כאן ריבית, האם זה מספיק לחייב את השוכר לשלם למלמד? נכון שאדם מנע מאחר להרוויח, אבל צריך לשלם על זה?

אומר משהו, לא יכול להיות שזה מה שכתוב, הנושא היה האם חייב לשלם, הראיה מדברת על איסורי ריבית. מה שאני מציע זה לא נכנס במילים היטב, זה מאוד נכנס בתוכן של התשובה, אני מציע לומר כך, השאלה של ריבית בכלל לא נדונה פה, ריבית זה כשאני מלווה מדעתי, אם אדם לקח ממני כסף בע"כ מי אמר שיש בזה ריבית, על גזל כתוב במפורש בחוות דעת, אין ריבית, אדם שרוצה להחזיר גזלה ולהוסיף כסף, זה לא נקרא ריבית. המלמד הזה, עשקו אותו שלוש שנים לא שלמו את שכרו, אז אין בעיה של ריבית, השאלה העומדת על הפרק האם יש כאן לשלם משהו, זה מביאים ראיה מצוינת מעדים זוממין, כתוב שזה שזה כסף, לא אומרים שהמתנת מעות לא נחשבת הפסד, הנה כאן כתוב שהמתנת מעות כן נחשבת, עד זומם משלם על זה.

ויש ראיות על ריבית בשכר שכיר, וזה לא היה הנדון כאן, אבל הסיבה שכאן אין ריבית בגלל שזה גזילה, לצערי הרב קשה להכניס זאת פה, אבל בתוכן הדברים זה נכנס. הב"י מכל מקום סובר שגם כאן יש ריבית, ואוסר לקבל את הכסף.

הרה"ג ר' משה גנץ שליט"א – רבית בקניה בתשלומים ובשכירויות

הרב מיכאל לוצקי שליט"א:

רק להפנות את תשומת לב הציבור שעל נושא זה שדיבר כב' הרב גנץ שליט"א של דברי הר' אליעזר מטולא יש תשובה מיוחדת של הגר"א שפירא זצ"ל, שמופיעה במנחת אברהם החדש (כרך ד') שם הוא בעיקר מאריך בשאלה של יסוד התביעה הזו כתביעת ממון. נשמע מכבוד הרב שלמה שליט"א עוד על ענין זה של רבית בשכירות פועלים.

הרב ר' שלמה קורץ שליט"א:

כהמשך לדברי הרב גנץ, הגמרא בשבת, מספרת סיפור מפורסם, ת"ר הדן חברו לכף זכות כו' מעשה באדם אחד שירד מגליל עליון ונשכר ג' שנים, ערב יוה"כ אמר לו תן לי שכרי ואלך ואזון את אשתי כו'. אמר לו אין לי מעות. תן לי פירות תן לי קרקע אין לי תן לי בהמה כו' תן לי כרים וכסתות הפשיל כליו כו'. לאחר הרגל נטל בעה"ב שכרו בידו, ועמו שלושה חמורים, אחד של מאכל, אחד של בגדים, ואחד מיני מגדים. ואמר לו: בשעה שאמרת לי כו'. וכך מסביר לו אותו פועל איזה דיון לכף זכות הוא דן את אותו אדון. אמר לו: הדרתי את הורקנוס בני כו' המקום ידין אותך לזכות.

המעשה מעשה ידוע. אבל בעצם מה שקורה, אותו שכיר ג' שנים עבד ולא קיבל את שכרו, אחרי הרגל מגיע אליו האדון מביא לו את השכר. ועוד הגמרא מספרת שמביא איתו משאוי ג' חמורים. ולכאורה באופן פשוט, זה הולך לאותו פועל. ונשאלת השאלה, יש כאן שאלה של ריבית. על אתר, כבר בהגהות היעב"ץ כתב, פשוט שהביא כל המשאוי דורון לשכיר. ושמע מינה כי האי גוונא לית ביה משום אגר נטר. כך כותב, רואין אין בזה

הרה"ג ר' שלמה דיכובסקי שליט"א – התר עיסקא והנאמנות אם הפסיד

בעיה. אבל למה? הציץ אליעזר התייחס לסוגיא זו, והוא רוצה לתת לה ביאור מכיוון אחר. הוא מביא את דברי ספר החינוך בדין מצוות הענקה, שעבד עברי יוצא, אז צריך להעניק לו. ספר החינוך מסיים בסוף מצוה תפ"ב "הגם דאין עבד עברי נוהג אלא בזמן הבית ישמע חכם ויוסיף לקח, שאם שכר אחד מבני ישראל ועבדו זמן מרובה או אפילו מועט שיעניק לו בצאתו מעמו מאשר ברכו השם". כלומר ספר החינוך אומר, שגם בזמנינו, שאין עבד עברי, גם לפועל צריך להוסיף. הציץ אליעזר רוצה לבאר, שהתוספת נעשתה מדין הענקה, ולכן אין בזה משום ריבית, אולם יש להעיר שהענקה היא בשעת התשלום, וכאן הוא איחר והוסיף, ויש מקום עדין של מיחזי כריבית, וכדומה.

אחרי דבריו של הרב גנץ מקודם, מה שאנחנו מדברים פה על תשלום לשכיר, הרי לא שולם בזמנו ומקבל דין של גזל, ולכאורה ברגע זה כמו גזל, ממילא אין כאן בעיה של ריבית לחלק מהדעות. אולם המנחת שלמה בסימן כ"ז אומר שגם אם לא נוכל לתבוע את שיעור המתנת הזמן, מכל מקום יכול המשכיר לשלם פיצוי על עוגמת הנפש שהוא גרם לשכיר שעייב את התשלום, לא מדין תשלום על הזמן, אלא מדין עגמת הנפש. בספר חסידים כתב שאדם שגזל גזילה כדי לצאת ידי שמים מן הראוי להוסיף בתשלום, להחזיר על כל יום ויום שעבר על הגזילה, כמה שאותו אדם יכל להרוויח באותו כסף. זה דבר דומה למה שר' שלמה זלמן אומר על פיצוי על עגמת הנפש הנוספת ולכן היא תוספת מותרת.

הרב מיכאל לוצקי:

אחד הדברים שמבדילים בין היתר עיסקא להלוואה, זו הזכות של מקבל הכסף לומר הפסדתי. והיו מחלוקות משכבר הימים מהי הנוסחא של

הרה"ג ר' שלמה דיכובסקי שליט"א – התר עיסקא והנאמנות אם הפסיד

הנאמנות שמותר שתהיה בשטר עיסקא שהלווה לא יכול לומר שהפסיד, שאם אין לו שום אפשרות לטעון הפסדתי הפכנו את זה לריבית קצוצה. אנו מזמינים את כבוד הרב דיכובסקי שליט"א להכניס אותנו לסוגיא זו: מתי נאמן לומר שהרוויח ולא הפסיד. ואנו מודים לו מאוד על שטרח לבוא ולמסור לנו את השיעור.

הרה"ג ר' שלמה דיכובסקי שליט"א:

הנושא של היתר עיסקא הגיע אלינו לבית הדין לפני שלושים שנה, הסיפור היה בנושא של בנק צפון אמריקה שמזמן לא קיים. גם המנהל ר' משה שטרן, (אחיו הגדול של הרב אריה שטרן יבלח"ט) כבר הלך לעולמו. הבנק היה מוגדר כבנק דתי חרדי, הוא הסתמך בעיקר על הציבור הדתי והנושא של היתר עיסקא היה חשוב לו מאוד, התקופה היתה, כשרובכם לא הייתם או שהייתם ילדים קטנים, תקופת משבר המניות, כאשר המניות צללו בבת אחת בבורסה, הבורסה נפלה ואנשים איבדו את כל מה שהיה להם וגם מה שלא היה להם.

מעשה שהיה כך היה. אדם אחד פנה בתביעה לבית הדין וזה היה עוד בתקופה שבתי דין היו דנים בדיני ממונות, בשנים האחרונות, אם אתם יודעים, עלה כורת על דיני ממונות בבתי הדין, בהחלטה של בית המשפט, של בג"ץ, נאסר לעסוק בדיני ממונות, חוץ מאותם דיני ממונות שנובעים מדיני מעמד אישי ומשפחה, חלוקת רכוש של בני זוג, אבל דיני ממונות באופן רגיל נאסר עלינו לדון, וכל הרוצה לדון חייב לפנות, אם רוצה להתדיין בדין תורה, לבתי דין פרטיים, שצצו, בעקבות הדבר הזה, כפטריות אחר הגשם, כמעט בכל שכונה בירושלים יש כמה בתי דין, כאלו או אחרים].

אותו אדם פנה אלינו בתביעה מעניינת, אבל בשביל להבין את התביעה

הרה"ג ר' שלמה דיכובסקי שליט"א – התר עיסקא והנאמנות אם הפסיד

נתחיל שוב מההתחלה של היתר עיסקא. אני מניח שאם למדתם פרק איזהו נשך, הרי היתר עיסקא זה אולי הדבר הבסיסי ביותר שנמצא בסוגיות אלה. אך נתחיל דוקא מפרק מאוחר יותר, בפרק המקבל.

בב"מ (דף ק"ד ע"ב), אמרי נהרדעי: האי עיסקא פלגא מלוה ופלגא פקדון. אומר רש"י: "המקבל פרגמטיא מבעל הבית", עיסקא זה הכוונה סחורה, עסק. "ישמה לה כפי דמיה שהיא שווה כאן, והוא מוליכה למקום היוקר למחצית השכר, חצי אחריות אונסים עליו כמלוה, וחצי אחריותה על הבעלים כפקדון". ראובן נתן לשמעון סחורה, נאמר באלף שקל, הרי הסחורה הזו נחשבת מחצית של ראובן, שרק הפקיד אותה בידי שמעון, ומחצית שניה של שמעון, שלקח אותה בהלוואה מראובן. ממשיכה הגמרא: "עבוד רבנן מילתא", את החלוקה הזו, "דניחא ליה ללוה וניחא ליה למלוה", רש"י אומר: תקון רבנן הך תקנתא דניחא להו לתרווייהו.

ופה הגמרא דנה: האם יכול למשל לקחת את העיסקא, ולשתות בחלק ההלוואה שיכר? לכאורה זה שלו, ויכול לעשות כל מה שרוצה. אומרת הגמרא: "רבא אמר להכי קרו ליה עיסקא, דאמר ליה כי יהינא לך לאיעסקי ביה ולא למשתי ביה שכרא", לא לשתות שיכר.

מה עושה המקבל עם העיסקא? הוא כמובן עושה פרקמטיא, סחורה, ואז הרוחים אמורים להתחלק בינו לבין המלוה (המלוה או המפקיד, שני השמות נכונים), עושה את הדבר הזה כי בדרך זו הוא מקבל שכר עבור מעותיו. שכר עבור מעות אסור לקבל, זו הרי ריבית, אבל כשזה נעשה באופן של עיסקא זה בסדר. החלק שלו, הפקדון, בוודאי מגיע לו, אז מחצית השכר שלו. החלק השני, המקבל שהוא הלוה מקבל מחצית שכר. לגבי ההפסדים, הרי עיסקא אי אפשר לדעת מה שיקרה לה, כמו שכשמים סיר של צ'ולנט על האש אי אפשר לדעת מה יצא, לפעמים יוצא הפסד.

גם ההפסד מתחלק מחצה על מחצה, זה כלל ראשון בעיסקא. כלל שני בעיסקא (בס"ח ע"א), זה כבר כן בפרק איזהו נשך, כתוב במשנה: "אין מושבין חנווני למחצית שכר", רש"י: "לא יאמר בעל הבית לחנווני הרי פירות נמכרים בשוק ד' סאים בסלע, ואתה מוכרן בחנות פרוטה פרוטה ומשתכר סאה, הילך פירות ושב ומכור תמיד, והריוח נחלוק. וטעמא דמילתא, משום דאמרינן לקמן הך עיסקא פלגא מלוה ופלגא פקדון וכו', נמצא מתעסק בחציו של בעל הבית שהוא פקדון אצלו בשכר המתנת מעות המלוה, לפיכך אסור". כלומר: אותו שמעון שקיבל אלף שקל כשמחצית היא פקדון ומחצית היא מלוה מתעסק בכל האלף שקל כולל במחצית הפקדון של ראובן, אבל התעסקות זו עבודה, ועל עבודה צריך לקבל שכר, מה הוא השכר שהוא מקבל? את המחצית השניה כהלוואה, אם כן העבודה בחלק הפקדון היא שכר עבור חלק ההלוואה, וזה אסור מהלכות ריבית, אם זה דאורייתא או דרבנן, עכ"פ יש פה איסור לעשות את זה. ולכן צריך ראובן לשלם לשמעון, נוסף על ההסכם ביניהם, של מחצה מלוה מחצה פקדון, שכר כפועל כפי שפועל עובד.

גם (בדף ע"ב) הגמרא מספרת: "בני רב עיליש נפק עליהו ההוא שטרא דהוה כתיב ביה פלגא באגר פלגא בהפסד. אמר רבא: רב עיליש גברא רבה הוא ואיסורא לאינשי לא הוה ספיי", לא היה מאכיל איסור לאנשים, אם כן איך עשה כן, הגמרא דנה ליישב שכן היה שכר למקבל, ולמסקנה, צריך המקבל לקבל שכר מן הנותן עבור התעסקותו בחלקו של הנותן. עד כאן הדברים ברורים.

מה קורה עם היתר עיסקא? זו בעצם תקנה של חכמים, בכדי למצוא את הדרך שלא להכשל באיסור ריבית, היתר עיסקא הופך את כל ההלוואות שאנו עושים, בין אם מדובר בהלוואות שניתנות ע"י אנשים פרטיים, ובין

הרה"ג ר' שלמה דיכובסקי שליט"א – התר עיסקא והנאמנות אם הפסיד

אם מדובר בהלואות שניתנות על ידי בנקים, היתר העיסקא הופך את הכל לעיסקא, באופן כזה של מחצית שכר ומחצית הפסד.

מי שרוצה לראות נוסח יותר מודרני של היתר עיסקא, יכול למצוא את זה בתשובות של ר' משה פיינשטיין באג"מ (יו"ד חלק ג' סימן מ') מביא שטר עיסקא ליחיד, נוסח שטר עיסקא לבנק, שם הוא כותב כך: "הנה ההלוואות שמללוים הקו אופ פדרל קרדיט יוניאן לחברים שנמנו בה, נעשה זה על פי היתר עיסקא שהנהיגו רבותינו להנצל מאיסור ריבית היינו שכל מי שמלוה איזה סך גדול או קטן, הוא על זה שהתחייב הלווה לעשות בהם עיסקא הנקרא ביונס, ודווקא עיסקא כזו שלפי דעת הבקיאים בעסקים אפשר להרוויח בהם שמונה עשר אחוזים למאה, לשנה, שלכן יצטרך ליתן החצי דהם תשעה אחוזים למאה לשנה להקו אופ פדרל קרדיט יוניאן הנזכר למעלה". ההסכם ביניהם "ריבית" (במרכאות) של תשעה אחוזים לשנה. איך תקבל חברת האשראי תשעה אחוזים? ע"י שהמקבל יעשה עסק כזה שיכול להניב שמונה עשר אחוזים, חולקים ברווחים, ואז תוכל חברת האשראי לקבל תשעה אחוזים. וזו "ריבית" יפה מאוד, בימינו אלה אחוזים דמיוניים, אין שום בנק שיתן אחוזים כאלה. "ובעד טרחתו על עבודתו, כבר נכלל במה שנתקבל לחבר", זה במקום שכר טירחה.

ובסימן מ"א "חתני כבני הרב הגאון ר' משה דוד טנדלר... א. העסק שמקבל הכסף צריך לעסוק יהיה עסק טוב לפי האומדנא שירוויח לא פחות משני פעמים כפי סך האחוזים שצריך ליתן לבנק", אם נותן לבנק חמשה אחוזים צריך להיות עסק כזה שירוויח עשרה אחוזים "כדי שיהיה מחצה שכר לבנק ומחצה למקבל הכסף לעיסקא, ואם יהיה ריוח יותר, יהיה שייך למקבל הכסף המתעסק בעיסקא לבדו. ב. שכר בעד טרחתו בעיסקא, יתנו לו מהבנק חצי דולר".

הבנק לא רוצה להפסיד, אמנם המקבל מתעסק בעסק שיכול להרוויח, אבל יכול להיות שהוא יפסיד. מה יעשה הבנק כדי לא להפסיד? הוא לא יכול לשלול את האפשרות של ההפסד, כי אז זה כבר לא היתר עיסקא. מה למשל הוא מציע? "אינו נאמן לומר", המקבל, "שהיה הפסד, אלא דווקא כשישבע שבועה חמורה בנקיטת ספר תורה בבית הכנסת של אורתודוכסים ביום הקריאה ובשעת הקריאה בפני הציבור והרב ובפני שליח מהבנק, ובנרות שחורים. ולא יועיל אם יביא עדים". כלומר ההסכם בשטר הזה, אם אתה טוען שהפסדת, אתה יכול לטעון, תוכיח. איך תוכיח? תבוא ביום שקוראים בתורה, תשבע בשעת הקריאה הרב יהיה, יבוא שליח מהבנק, ותדליקו נרות שחורים. איפה מוכרים נרות שחורים... זה לגבי כספים שאדם לוקח מן הבנק.

מה קורה אם אדם נותן לבנק? אז מתהפכות היוצרות, הוא הנותן, והבנק המקבל. הדין – אותו דבר, גם הבנק עובד על היתר עיסקא. הבנק לא יכול ללות בריבית. הבנק מתחייב לתת לו "ריבית", הבנק ודאי לוקח את הכסף במטרה לסחור בו ולהרוויח עוד יותר. נניח שהבנק מתחייב לתת לו חמישה אחוזים לשנה (שזה הרבה מאוד במושגים של היום), אז הבנק צריך לעשות עסקים שיניבו לפחות עשרה אחוזים.

ואם הבנק יפסיד? אז כאן הוא אומר שאם יאמרו מהבנק שהיה הפסד, "לא יהיו נאמנים אלא בשבועה חמורה כדלעיל, והפרזידנט (הנשיא) וסגנו יצטרכו להשבע...". בד"כ הפרזידנט הוא דמות מאוד לא נגישה לאף אחד, ויבואו הוא והסגן לבית הכנסת ביום שקוראים בתורה וכו'. ויש עוד אפשרות, אם אתה לא רוצה להשבע, תשלם את דמי ההתפשרות דהיינו אותם אחוזים שסוכמו, אם הבנק משלם חמשה אחוזים זה כיון שהוא מלווה את זה תמורת עשרה אחוזים, וההנחה היא שהריוח על מחצית הסכום יהיה

הרה"ג ר' שלמה דיכובסקי שליט"א – התר עיסקא והנאמנות אם הפסיד

חמשה אחוזים. דמי ההתפשרות זה שיעור הריבית הנהוג באותו בנק. אז הנה פצחנו את כל הקונסטרוקציה של היתר העיסקא.

מה קרה בסיפור של אותו אדם שתבע את בנק צפון אמריקה? אותו אדם התעסק עם מניות. הבנק אישר לו משיכת יתר. משיכת יתר למי שלא מכיר, זו הלוואה בריבית. קנו בזה מניות, הבורסה נפלה. כמובן, המניות האלה לא רק שלא נשאו רווח, אלא גם ספגו הפסד ניכר, לא היה יכול אותו אדם לשלם מהם לבנק את משיכת היתר. לאותו אדם היו חשבונות נספים, ופקדונות באותו בנק, הבנק חילט את הפקדונות. הסכום שבפקדונות לא הספיק, והבנק תבע שישלים את מה שחסר בהתאם לתנאים של משיכת היתר. אותו אדם תבע את הבנק לדין תורה. הוא טען, שאכן נכון, בכדי להוכיח שהיו הפסדים אני צריך להשבע ולהביא נרות שחורים וכו', אבל למה? הרי את הכסף אני לא ראיתי בעיניים, הכסף הוא ווירטואלי, שמשרכת היתר רשומה בספרי הבנק. גם את המניות לא ראיתי. מי שהוא מכס מניה בעיניים? והרי יש כאן הודאת בעל דין מצד הבנק שנתן לי משיכת יתר, והכסף הזה שימש לרכישת ניירות ערך, והבנק מודה שהמניות האלו ירדו, הכל מתועד, אם כן, הודאת בעל דין כמאה עדים דמי, וממילא אני פטור מלשלם, שהרי הפסדתי כאן, וכל העיסקא בנויה על רווחים. לא רק זה, יואיל הבנק להשתתף בהפסדים, שהרי עיסקא בנויה על כך שהרווחים מתחלקים, וההפסדים מתחלקים. [אגב, לפני שהם נפלו הוא לא פנה אל בית הדין שהוא רוצה שהבנק יקבל מחצית מהרווחים. תמיד כל הצדיקים באים כשרע להם, צדיק ורע לו. כשטוב להם לא באים. והם אומרים: אסור לעבור על ההלכה, איך יתכן שבנק יהודי הולך ועובר על ההלכה, נזכרים בהלכה רק כשרע להם].

זה היה הסיפור שבפנינו. אני חייב לומר שעשיתי כאן מעשה אולי מגמתי.

הרה"ג ר' שלמה דיכובסקי שליט"א – התר עיסקא והנאמנות אם הפסיד

אילו הייתי הולך לפי כללי ההלכה יכול להיות שהייתי מגיע למסקנה שהתביעה צודקת, ועל הבנק לשאת במחצית ההפסדים, וכמובן שהמקבל לא חייב לתת לבנק רווחים, כיון שהעסק המשותף נכשל.

באגרות משה כתב הרב משה פיינשטיין על מצב מסויים: "לא יהיו נאמנים אלא בשבועה חמורה כדלעיל, והפרעזדענט (הנשיא) וסגנו יצטרכו לישיבע, ולא יועילו עדים כדלעיל וגם לא החשבון שבפנקסיהם". כשעושה תנאי, אדם צריך להתנות במפורש בשטר העיסקא ששום דבר בעולם לא יועיל כולל החשבון שבפנקסיהם. אבל בשטר העיסקא המצוי, דומני שאפילו עד היום הזה, תנאי זה לא נמצא.

יצאתי מתוך ההבנה שהיתר עיסקא תוקן על ידי הקדמונים, תיקן אותו מה"ר מענדל בן ר' אביגדור מקראקא, ומובא בנחלת שבעה כל הנוסח שתיקן. ומדוע תיקנו? כפי שיש בגמרא "שלא תנעול דלת בפני לוויין", והיינו למנוע מצב שאנשים ימנעו מלהלוות, וליצור אפשרות שאנשים יוכלו להלוות, ע"י שלמלוה יהיה בטחון שיקבל את הכסף בחזרה, וגם דמי ההתפשרות, בלעז זה ריבית. "היתר עיסקא" הוא אח חורג של "היתר מכירה" ו"מכירת חמץ" ושל מכירת בכורות ושל הפרוזבול. זו דרך הלכתית להתגבר על האיסור. לא ניכנס לשאלה האם ראוי ללכת בדרך זו. תקנו אותו קדמונים, ודורות עושים זאת.

חפשתי לראות את הגדרים של שטר היתר עיסקא, כפי שאנו מוצאים בדברי הפוסקים המאוחרים יותר. קודם כל להתנות תנאים מכל סוג שהוא, כמובן שאפשר להתנות. אנו מכירים את הגמרא בשבועות (מ"א ע"ב): "ההוא דאמר ליה לחבריה: כי פרעתין פרעין לי באפי ראובן ושמעון, אזל ופרעיה באפי תרי מעלמא. אמר אביי: באפי בי תרי אמר ליה, באפי בי תרי פרעיה. אמר ליה רבא: להכי קאמר ליה באפי ראובן ושמעון, כי היכי דלא נדחיה". הכוונה שלא יוכל לדחות אותו ולומר

פרעתי בפני עדים אחרים. וכותב שם הרי"ף (כא). "דכי אמר ליה לא תפרען אלא באנפי ראובן ושמעון, הא איפסילו להו שאר אינשי לגבי ההוא פורענא". יכול אדם לקבל על עצמו לפסול את כל העולם חוץ מפלוני. יכול לפסול על עצמו את כל דרכי הראיות האפשריות ולומר רק זו תהיה הראיה, שבועה בשעת קריאת התורה בפני הפרזידנט כו'. השאלה איך נסתדר עם הנושא של הודאת בע"ד, האם גם היא נפסלת? יש מחלוקת ידועה בפוסקים, האם הודאת בע"ד זו נאמנות או התחייבות. אם זו נאמנות, אז אפשר לומר, אדם פסל, באמצעות השטר עיסקא, את כל הנאמנויות. אך אם נגדיר את הודאת בע"ד כהתחייבות חדשה, אז בעצם לא מדובר על מה שהיה, שהרי אדם יכול להתחייב גם כשברור לחלוטין שהוא לא חייב דבר, כמו אודיתא, שאדם מודה שהדבר של פלוני, וכולם שלא היה של פלוני, בכל זאת האודיתא מועילה, כעוד סוג של קניין. אם זו התחייבות חדשה אי אפשר לפסול אותה.

כאן הלכתי עוד צעד, והבאתי מתשובות הפוסקים. יש תשובת מהר"ם שיק, תשובת השואל ומשיב ותשובת המהרש"ם. המהר"ם שיי"ק (ח"מ סימן ט"ז), שו"מ קמא (ח"ג סימן ק"ס), והמהרש"ם (ח"ב סימן רט"ז), כולם בעצם אומרים בסגנון אחד, שביחס להיתר עיסקא צריך להביא בחשבון את ההפסדים והרווחים של כל העסקאות שעשה המקבל. אקרא קטע מהשואל ומשיב: "דענין היתר עיסקא הוא כל מה שירוויח, ואף אם אינו בעסק זה, מכל מקום אי לאו שהיה עסק זה, היה מוכרח ליקח מעות אחר לעשות עסק זה, ואז לא היה לו מעות לעסק האחר". בשאלה בשואל ומשיב מדובר על מלמד שפרנסתו מהמלמדות, והוא לווה כסף בשביל לאכול, ואם לא יהיה לו מה לאכול לא יוכל לעבוד בעבודת המלמדות, ולא ירוויח את פרנסתו. אם כן שפיר נקרא היתר עיסקא, שכל מה שאדם עושה להרוויח פרנסתו מקרי רווח, ואם כן אותם מעות שלווח היו לו לעזר

הרה"ג ר' שלמה דיכובסקי שליט"א – התר עיסקא והנאמנות אם הפסיד

שיוכל להרוויח פרנסתו. עסקא זה לא רק עסק. רבים מאתנו לווים כסף לא לצורך עסקים. כמה אנשים עושים עסקים? הרבה לווים בשביל בר מצווה, חתונה, שיפוצים, כל מיני דברים קטנים או גדולים. מי שנוקק יותר, לווה בשביל מקרר מכונת כביסה או לשלם שכר דירה. איך נקרא לזה עיסקא אם אדם קונה לחם וחלב? איזה פרוצנטים, לפי האגרות משה, הוא מרוויח? הוא אוכל את זה ודי. איזה עסק יש כאן? התשובה – אם היית רעב לא היית יכול לעשות דברים אחרים. כל דבר שעשית, ואולי הביא לך דרא דממונא, זה עיסקא, גם אם לא באופן ישיר, באופן עקיף דעקיף. גם זה בכלל עיסקא, וגם את זה אפשר להכניס בעסקים.

אותו אדם שתבע אצלנו אמנם הפסיד בנפילת המניות, אבל מי יודע מה היה לו בדברים אחרים? מי יודע אולי אותו אדם, בגלל שקיבל כסף מהבנק לקנות מניות, יכול היה להשאיר לו כסף אחר, להתעסק בו בדברים אחרים? אם נרחיב את המושג היתר עיסקא יותר מהמושגים של עיסקא בלבד, נוכל להגיע למצב שאיך תדע אם הרויח. מצאנו, אגב בחשבונות הבנקים של אותו אדם, גלגולי כספים מחברה לחומרי נקיון. ואז הוא טען שהוא עשה טובה ונתן לחבר להשתמש בחשבון שלו.

יש תשובה של האמרי יושר, ר' מאיר אריק, שהיה מגדולי הפוסקים בדור שלפני הקודם (ביו"ד סימן ק"ח), אחד שלווח מחברו ע"י היתר עיסקא, ולא עשה שום מסחר במעות, רק לקחו לשלם לבנק שהיו נושים בו, ורצו למכור ביתו. והלוה סרב לפרוע רווחים על העיסקא בטענה שלא הרוויח, וגם המלוה יודע מזה. וכתב האמרי יושר "באמת נתפשט המנהג מאוד שלוויין ע"פ היתר עיסקא לפרוע חוב, ומשלמים העיסקא, ואולי סמכו על זה שמסתמא יש לו למקבל סחורה בביתו, וההיתר הוא על הסחורה מכבר, וקונה אותה הנותן במעותיו. ולענין ריבית", שזה דאורייתא, "מעות קונות... צריך המקבל כשרוצה להפטר מהרויח להשבע שלא היה

הרה"ג ר' שלמה דיכובסקי שליט"א – התר עיסקא והנאמנות אם הפסיד

סחורה בביתו בשעת הלואה, וגם אח"כ לא הרויח בשום סחורה שקנה וכו". בקיצור המקבל לא יכול להסתמך על ראיות בלי השבועה, שמא היו רווחים בכל מיני דברים אחרים.

אני אזכיר עוד דבר אחד. היו לנו מריבות קשות בבית הדין על כך. הגענו לפשרה ואמרנו כך, מה שהבנק כבבר לקח, הוא לא יחזיר, ומה שהוא חייב לבנק הוא לא ישלם לו. כך הגענו להסכמה בין שלושת הדיינים.

בתקופה מאוחרת יותר, וזה אני רוצה לומר לכם, גם כדי שתזהרו ותשמרו את עצמכם, יש דברים שהיום נוהגים בעיקר בצבור החרדי, כותבים "ראובן לוח משמעון על פיה היתר עסקא כתקנת המהר"ם". וזה מספיק לכתוב ולציין לאותו היתר עיסקא. מעשה שהיה כך היה, ראובן הלוח לשמעון, נאמר אלף שקל, על פי היתר עיסקא כתקנת מהר"ם, בריבית של שני אחוזים בחודש. שמעון הלוח את זה ללוי בריבית של שלושה אחוזים לחודש, לוי הלוח את זה ליהודה בריבית של ארבעה אחוזים לחודש, וכולם כתבו על פי היתר עיסקא. וכך הלאה, ולבסוף הכל נפל על איזה נהג מסכן, שהתחייב או לשמונה אחוזים או לעשרה בחודש. כמובן אותו לא נהג לא שילם, ואז כל השרשרת נפלה.

כולם באו אלינו לבית הדין. אמרנו להם: רבותי, כולכם הפסדתם. פרוטה לא תקבלו ועל פי דין לא תקבלו. למה? כי ריבית מטורפת כזו שום עסק לא יכול להניב. צריך שהעסק יוכל להניב ארבעים ושמונה אחוזים בשנה. אין שום עיסקא כזו היום. מדובר פה בחזיר בהכשר הבר"צ. קוראים לזה היתר עיסקא, אך זו טריפה ממש. לתת חזיר בהכשר הבר"צ, עם כל ההכשרים, כולל בדיקת ריאות, צומת הגידים, זה כמובן לא כשר. אדם שנותן את הסכום הזה, הוא בעצם מהמר ברולטה, כאשר הוא בעצם יודע שהוא לא בטוח לא רק לגבי הריבית, אלא גם על הקרן. הוא מוכן לסכן

הרה"ג ר' שלמה דיכובסקי שליט"א – התר עיסקא והנאמנות אם הפסיד

את הקרן בתשעים ותשעה אחוזים, שמא יהא אחוז אחד של רווח. זה אדם שבאילו לוקח ומשליך את מעותיו לים.

אז קודם כל "צעטלאך", תברחו מזה, כל אותם דברים, ראובן ושמעון ולוי וכו', כל הפעולות הפרמידיות והשרשרות, לברוח מהסיפור הזה. קבענו שמי שעשה את הדבר פעל שלא כפי ההלכה, עבר על ריבית קצוצה ממש, וזרק את מעותיו על קרן החתול (לצבי לפחות יש קרן), וזה כאילו השליך את מעותיו לים המלח, כמעות מעשר שני. זה גם לא היתר עיסקא. היתר עיסקא, גם אם הצלחנו למתוח שהמדובר בכל הרווחים האפשריים, שיכול לאכול בכסף ארוחת בוקר, אבל היתר עיסקא זה לא מילת קוד להכשיר את השרץ או את החזיר.

כל זה אני אומר בקיצור מסביב לנושא, וזה נושא רציני, אני כתבתי שהיתר עיסקא היום, מה לעשות, זה נשמת אפו של הבנק, וזו גם נשמת אפה של הכלכלה. אין אף אחד היום שמוכן להלוות סכומים גדולים בלי הענין של ההיתר עיסקא. אפשר יהיה לקבל בגמחים סכומים מסויימים, אבל סכום נכבד אין דרך. גם משכנתא אין בלי זה. אי אפשר לחסום את ההיתר עיסקא. חייבים לשמור על פתח הנאמנות שלא הרויח, שיהיה פתוח כחודו של מחט, אך אי אפשר לתת לו להתרחב כפתחו של אולם. שאם לא כן אין יותר היתר עיסקא. על כל פנים חייבים לדעת שהיתר עיסקא זה לא סתם נוסח שמתיר הכל אם אומרים אותו. זה לא "יקום פורקן". זה דברים רציניים ודברים ממשיים.

הרב מיכאל לוצקי שליט"א:

המהר"ם מקראקא, הדפיס היתר עיסקא לציבור, היה איזה שהוא וויכוח על סעיף בו. נגע בזה בהמשך. הסמ"ע אמר שאם יש רווח על כל פנים זה ריבית, אבל אם יש אפשרות להפסד זה נותן תוקף לעיסקא. יכול

להפסיד. כל איש ואשה לא יעשו שום הלואה או שום התעסקות או נתנה על הסחורה בענין שיהיה לו מעסק ההוא ריוח על כל פנים, שזהו רבית קצוצה בהלואתו ויוצא בדיינים, אלא צריך להיות קרוב לשכר ולהפסד בשוה... הסיכון של הפסד חייב להיות מובנה אם אין סיכון של הפסד זה לא עיסקא זה הלואה של ריבית קצוצה.

יש שאלה מתי נכון להשתמש בהיתר עיסקא, האם על כל הלואה אפשר לעשות עליה היתר עיסקא, בזה בטלנו את מצות הלואה ללא ריבית, הרב חים דוד הלוי כותב שהמקום הנכון להתר עיסקא זה לא כשיש יהודי נצרך אז להלביש עליו ריבית, יש מצוות צדקה, מצוות הלואה, פה זה צריך להיות בלי ריבית, (מקור חיים השלם ח"ה 469), אם אתה נותן כסף לעשיר שרוצה לפתח, שם כביכול מוצדק לדרוש את הריבית או את הסכום של הרווח בהתר עיסקא, ולמצב הזה נועד התר העיסקא.

בעבר הרחוק, בראשונים, לא מצאנו את ההיתר עיסקא. צריך לחקור למה. אבל היה נפוץ להלוות בריבית לגוי, ההיתר עיסקא כמו שרגילים היום, זה מנהג פולין, בוילנא היה סוג אחר של היתר – התר כסף זקוקין. יש מחלוקת ראשונים על מכירה של כסף. האם אפשר למכור כסף בכסף, מאה דולר אשר למכור אותם באלף ש"ח. וכך נהגו בוילנא, החכמת אדם כתב שלדעתו זה התר פורח באויר. וגם הלחם הפנים שמביא את הסמ"ע הביא שהחלקת מחוקק קרא תיגר על היתר זה והעמיד על תיקון המהר"ם. הבעיה היא שאין ממשות מאחורי הודאת הלווה שיש לו כסף באמת. ההיתר הזה עבר מן העולם.

עכשיו נעמוד על כמה סעיפים בהתר העיסקא. שכר למתעסק, חייב להיות שכר למתעסק, אחרת חזרנו לבעיה מהמשנה שהוא עובד חינוס. בחכמת

אדם "רק שאנכה מחלקו בעד טרחתי רבע רובל כסף לכל משך השותפות בין שיהיה ריוח או לא". זה לא חייב להיות סכום גדול, אבל חייב להיות שכר למתעסק.

הסעיף המחליף של שכר המתעסק זה לתת פיצוי בהפסדים, כלומר, החלק של הנותן בהפסדים יהיה יותר גדול מהחלק שהוא מקבל בשכר. במילים אחרות, יש חלק מהמלוה שמבוטח על ידי הנותן, וזה מחליף את הצורך בשכר, אלו שתי אפשרויות.

מה שלא יועיל, הוא שכר אופציונלי, כגון במציאות שלנו, שיש סכום התפשרות, אם אדם לקח הלוואה, נתן פקדון לבנק בריבית של שלושה אחוזים, הוא לא יכול לבא אל הבנק בטענות: אתם הרווחתם יותר אז תתנו לי, הוא סיכם עם הבנק על שלושה אחוזים, ומכאן אין לו תביעה יותר. והיו כאלה שחשבו שהשכר למתעסק יהיה אופציונלי, אבל זה מתנגש עם הסוגיא של מותר שלישי בשכר, כיון שיש מציאות שיהיה רווח אבל לא יקבל כלום, את זה לא קיבלו, לכן הסכום של ההתפשרות לבד לא יכול להשלים את השכר.

הסעיף של הנאמנות. היו ויכוחים על הנאמנות. בהיתר עיסקא הראשון שהמהר"ם הדפיס הוא כתב שיצטרך להביא עדים, והלבוש והט"ז והסמ"ע חלקו ואמרו שאי אפשר לדרוש עדים על זה שלא הרוויח. הסמ"ע כותב שמה שהבינו בלבוש, שזה לא טוב להצריך עדים על זה שהפסדת מהקרן, זה לא נכון. על ההפסד יכול לדרוש ממנו עדים, אבל על זה שלא הרוויח אי אפשר.

עוד שאלה, כשרוצה לשלם כשלא הרוויח, בקצור ש"ע כותב שאפילו אם

המקבל יודע שלא הרויח הוא יכול לשלם את הסכום, כיון שעל ידי כך הוא נפטר מהשבועה, ואין כאן שום איסור. הכסף הוא יהיה דמי פטור מהשבועה. המהרש"ם כותב, וחשוב להזכיר נקודה זו, שמצא באשל אברהם, שכיון שההסכם הוגדר מראש כעיסקא ולא כהלואה בריבית, גם אם ישלם את התוספת זה לא יהיה ריבית קצוצה. "...ומצאתי בכתבי הדע"ק דאם מעשה ההלואה על צד התר עיסקה, גם בלא הרויח כלום הוי רק אבק ריבית והוי בכלל ריבית מאוחרת, כיון שהקציצה היתה בהיתר. עכ"ד". כלומר, שאם מעשה ההלואה היא על דרך עיסקא, הוי רק אבק ריבית, כין שהקציצה היתה בהיתר, הבעיה לכל היותר תהיה ריבית דרבנן, ההסכם מראש לא היה הלואה בריבית אלא עיסקא.

הרב דיכובסקי שליט"א הזכיר הרבה מהמקורות שהבאנו כאן, אולי נכנס רק לתשובה של הגינת ורדים. הוא כותב שאי אפשר להפיל תנאים בלתי אפשריים על המתעסק, הכותב שלפניו רצה להציע שיוליך את סחורה עם ארבעה מאבטחים ועוד תנאים מתנאים שונים, ואם לא יעשה כן יהיה חייב בכל מקרה, והוא כותב שאי אפשר לעשות כן.

מה שמעניין, שהמשנ"ב בהלכות שבת לגבי הדין שלווין בריבית לסעודת מצוה מביא אפשרות שלווה מיהודי בדרך היתר, כתב שם מגוי או מיהודי בדרך היתר, והוא קנה לסעודת שבת. פה לכאורה זה עובד עם הפסק של השואל ומשיב, שכל הרווחים גם העקיפים קשורים לעיסקא, וזה לא עיהיה נכון לדעת הגינת ורדים שכתב "וכל זה שכתבנו הוא כשאנו יודעין בבירור שזה הלואה הוא מתעסק בהם בודאי, שלוקח מעות הללו וקונה בהם סחורה, או אם קנה סחורה ועדין לא פרע דמיה ופורע בהם דמי אותה סחורה, שנמצאת אותה סחורה קנויה למלואה, או אם יש לו סחורה ומקנה אותה לו בשביל מעותיו. אמנם אם זה המתעסק הוא אדם עני, ויש עליו

ב"ח, אין לו בביתו ובחנותו סחורה כנגד אותם מעות כדי שיקנה אותה בשביל מעותיו, אלא הולך ופורע בהם חובותיו או אוכל ושותה בהם, או בודאי איסור גדול יש בדבר".

נזכיר עוד שתי נקודות אחרונות. חברה בע"מ, האם היא מחוייבת דיני ריבית. יש ג' אפשרויות, אפשרות שמחוייבת, בכל דיני ריבית, זו דעה נפוצה יותר. הרב פיינשטיין, שמחוייבים כאשר הם המלווים והלווה יהודי, אבל אם אדם מלווה לבנק פקדון ולוקח אין בעיה של ריבית. ר' שלמה זלמן רצה לומר שזו בעיה ריבית דרבנן. ויש דעה נוספת שחברה בע"מ אין בה כלל איסור ריבית].

היתר עיסקא כללי. האדמו"ר מלובלין כתב ספר תקנת הרבים, להמליץ לציבור שכל אחד יכתוב "כל מה שאני עושה מהיום זה בהיתר עיסקא", וכל אחד יחתום על זה, השאלה אם זה מועיל שגם אם אחר כך יאמר לחברו אני רוצה ללוות וילוה, זה יחשב עיסקא. היה וויכוח גדול בנושא זה. יש תשובה של הרב פרנק, שהיסוד של מודעא זה מטעם התרת נדרים, אז יכול להיות שאין היתר עיסקא כללי, גם הרב פרנק עצמו, בסוף התשובה כתב תקנה זו טובה ונחוצה להציל מה שאפשר, יכול להיות שמומלץ. מה שיוצא מהכלל בענין הזה הוא הבנק, שם מקובל שמועיל התר עיסקא כללי כיון שהכל נעשה על דעת ספרי הבנק, אחד מהספרים זה ההיתר עיסקא, לכן זה מועיל.

הרה"ג שלמה אישון שליט"א:

נושא חשוב, כשרות העסקים. נוגע לכל אחד ואחד, קופת פנסיה קרן השתלמות וכדומה שלפי תנאי השוק היום גם שם עלולות להיות שאלות.

אחלק את דברי לשני חלקים, בחלק הראשון ארחיב קצת במה שדובר קודם, בנושא הזה של חברה, השיטות השונות וזה יהווה בסיס לסוגי ההשקעות השונים. בחלק השני אתייחס לשיטות השונות בכשרות בהשקעות, מה שקיים היום ומה שרצוי.

חברה בע"מ, איך לקרא את המעמד של חברה, התחבטו הפוסקים בדבר זה, יש כאן פיצול בין המשקיע שהוא בעל הכסף לבין מי שמנהל את החברה, לבין החברה עצמה, והשאלה היא איך להתייחס לבעלות, כלומר את מי ההלכה רואה כבעלים של הממון של החברה, החוק כידוע רואה בחרה כישות משפטית, החברה מחזיקה חמץ, והוא בבעלותה של החברה ולא בבעלותם של כל בעלי המניות, החברה היא הלווה והמניות ולא בעלי המניות וכן הלאה. הפוסקים דנו בשאלה של הבעלות, האם העובדה שאדם או קבוצת אנשים הם בעלי מניות, או קבוצה משקיעה כסף בחברה, האם העובדה הזו מחשיבה אותם כבעלים, או שאולי נאמר כמו שהחוק לא רואה את בעלי המניות כבעלי הממון, כך גם להלכה.

תשובה מפורסמת של המהר"ם שיק שרצה לומר שכאשר מדובר בבעלי מניות הם לא נחשבים כבעלים, הרי הם לא מתערבים במה שקורה בחברה, הם בגדר של מלווים ולא כבעלים. שואל על זה תלמידו המהרש"ג, צריך שיהיה לווה, מי הלווה כאן? למי הם מלווים? ולכן אומר המהרש"ג, היות ואין לווה גם אין מלווה, יש כאן שותפות. בעלי המניות שמים את כספם באיזו קופה משותפת, והם שותפים. הנכסים שהחברה הזו רוכשת הם בעצם נכסי שותפים והם הבעלים. המהר"ם שיק אמר שיש כאן הלוואה, יתכן שהחברה היא הלווה, שבאמת יש כאן הכרה שהחברה היא ישות משפטית, והיא הלווה. יש שרצו לומר לפי שיטתו אולי המנהלים הם הלווים, זה דחוק, שהרי הם לא בעלי הממון, ואז באמת יצא שהחברה

עושה פעולות ולא בעלי המניות. לפי המהרש"ג בעלי המניות הם הבעלים.

המנחת יצחק האריך מאוד בסוגיא זו, ורצה להוכיח שבעלי המניות נחשבים כבעלים, רצה להביא כמה ראיות לזה, אחת בדין בדיקת חמץ בבית כנסת, מי יעבור על בל יראה ובל ימצא? המתפללים יעברו, למרות שהם לא בעלים ממש, והם לא יכולים לגמרי להחליט על מה שקורה בבית הכנסת, העובדה שהם השקיעו בבית הכנסת הופכת אותם לבעלים ושותפים. מכאן שגם בעלות כזו נחשבת כבעלות, למרות שדחה ראייה זו, ששם הבדיקה היא שמא יבוא לאכול, ואז אין ראייה ממנה לבעלות כיון שיש חשש שמא יבוא לאכול. רצה להביא עוד ראיות. מסקנתו לבסוף היא שבעלי המניות הם נחשבים כבעלים למרות שבעלותם מוגבלת. גם בעלות מוגבלת היא בעלות, ובלבד שיש להם זכות הצבעה, היום אין דבר כזה, מניות בלי זכות הצבעה, אבל כאשר קיימת זכות הצבעה, ובפשטות לא משנה כמה אחוז יש להם, כמה מניות יש להם, עצם העובדה שיש להם זכות הצבעה היא מגדירה אותם כבעלים, וממילא הם יעברו על בל יראה וכו'. הבד"צ של העדה חרדית חושש לדעות אלה, שכל חלק שיש לאדם בחברה, אפילו מניה אחת היא הופכת אותו לשותף.

לעומת זאת, הרב משה פיינשטיין, מבחין בין אדם שיש לו כמות קטנה של מניות, לבין מי שמחזיק ברוב מניות או קרוב לרוב, שיש לו השפעה מעשית, שהוא נחשב לבעלים, כיון שבעלות כזו שאין לו שום השפעה לא נחשבת לבעלות, לכן במעט מניות לא עובר על בל יראה ובל ימצא, שלא נחשב שהוא בעלים, לעומת זאת אם יחזיק בחלק גדול, אז כן יעבור, והוא הדין לגבי איסורים אחרים. וודאי שבבית משותף, גם אם יש לאדם שותפות קטנה ברכוש המשותף, יעבור על חמץ, אבל במניות זו לא

נחשבת בעלות.

הרב אלישיב סבר גם כן שכמות קטנה של מניות מעיקר הדין לא נחשבת כבעלות, כך פרסם וכך סבר. וכך הרב דביר שליט"א ששימש הרבה את הרב אלישיב בכל נושא ההשקעות, שנותן השגחות על השקעות, נכון שלכתחילה גם הוא מחמיר בזה, אבל אמר לנו שמצד הדין אפשר לסמוך על זה שכמות קטנה של מניות מותרת.

אם כן יוצא לנו שיש ג' אפשרויות: אפשרות אחת לומר שהחברה היא הבעלים, מהר"ם שיק כנראה סובר כן. אחרונים נוספים פסקו כך. אפשרות שניה היא דעת המנחת יצחק, לומר שכל בעל מניה נחשב כבעלים, ואפשרות שלישית היא לומר שהדבר הזה משתנה בהתאם להשפעה המעשית שיש לבעל המניה, זה תלוי ברוב או מיעוט, אולי גם בדברים נוספים.

אבל בענין של ריבית יש גם נקודה נוספת, והיא שאלת האחריות. גם אם נאמר שמבחינת הבעלות אדם שמחזיק בחלק קטן של המניות לא יחשב כבעלים, עדיין יש לדון, אולי האחריות שיש לו, היא עצמה מחשיבה אותו כמלוה או לוה לענין איסור ריבית. כלומר שגם אם נראה את החברה כבעלות בפני עצמה, אבל עצם האחריות תגרום לבעלי המניות לעבור על איסור ריבית.

הסוברים כך מסתמכים על מה שכתוב בשו"ע (קס"ח סעיף כ"ב), מעתיו של גוי מופקדות ביד ישראל, אם הם באחריות ישראל אסור להלוותן בריבית, אבל אם הם באחריות הגוי מותר, אבל אסור לעשות כן מפני מראית העין. גוי שעשה ישראל אפוטרופוס מותר בו, וישראל אסור. גם זה תלוי במי שהאחריות עליו, נמצא אם כן, גם כאשר אדם לא נחשב

כבעלים, אם האחריות עליו, לענין איסור ריבית יחשב כמלוה או לזה. ולכן אומר ר' משה פיינשטיין, העובדה שבעלי המניות הם אחראים, הרי אם בסופו של דבר החברה תלוה כסף ולא תקבל כסף חזרה, אז בסופו של דבר בעלי מניות הם שיפסידו מהענין, זאת אומרת שיש להם אחריות, אז היות וקיימת אחריות של בעלי המניות, ממילא הם יחשבו כבעלים לענין איסור ריבית, וממילא יכולה להיות הלואה אסורה, לא מצד הבעלות אלא מצד האחריות שיש להם במקרה של הפסדים.

שאלו: נכון שיש אחריות, אך אחריות מוגבלת. לא יקחו מכספי המשקיעים אלא מכספי החברה, מכספים שלהם הנמצאים בחברה, לא בכספים של המשקיעים שבמקום אחר, האם העובדה של אחריות מוגבלת תחשב אחריות, אומר ר' שלמה זלמן אוירבך, שגם אחריות מוגבלת נחשבת אחריות, לא רק במצב שאני אחראי לשלם מכיסי, אלא גם כאשר אני אשלם ממון שיש לי, שהוא מוגדר ורק משם, גם היא אחריות כזו תחשב כאחריות.

ההוכחה של ר' שלמה זלמן אוירבך היא מהמשנה (ב"מ ע"ד ע"ב), מלוה אדם את אריסיו חייטין בחייטין לזרע אבל לא לאכול. מדובר שאדם הוריד אריס לשדהו, מעבד את האדמה ונותן חלק מהיבול לבעל השדה. בא האריס ומבקש הלוואה של זרעים. בסתמא, הלוואה של זרע אסורה מטעם סאה בסאה, ויש בזה איסור דרבנן של ריבית, בכל זאת המשנה אמרה שזה מותר, למה זה מותר? הגמרא מבארת שההיתר הוא כאשר האריס עדין לא התחיל בעבודתו, ואז אנו רואים את הפרעון לא כפרעון של הלוואה, אלא רואים את זה כחלק מתנאי האריסות, זאת אומרת שיכולים האריס ובעל השדה לקבוע ביניהם שבעל הבית יקבל רבע או שלישי, פה הם קבעו שהוא יקבל יותר, ממילא מה שמחזיר האריס את הלוואה שקיבל

זה בעצם שינוי בתנאי האריסות, הוא נותן לבעל הבית יותר מאשר אם היו תנאים אחרים.

כדי להבין את דבריו נעייין בשו"ע. כך נפסק בש"ע (קס"ב סעיף ד') בהלכות ריבית: "מלוה אדם את אריסיו סאה בסאה הזרע, בין קודם שירד האריס לשדה בין אחר שירד. במה דברים אמורים, במקום שנהגו שיתן האריס הזרע, אבל במקום שדרך בעל הקרקע ליתן הזרע, אם כבר ירד האריס לשדה, אסור". כלומר, אם במקום הזה הוא דרך שבעל הקרקע נותן את הזרעים, אז במצב כזה שהאריס התחיל לעבור אתה לא יכול לשנות את תנאי האריסות, לכן זה נחשב כהלואה של סאה בסאה במקום שבעל הבית נותן את הזרעים. אם האריס היה צריך לתת את הזרעים ולא נתן, הרי שיכול לסלק אותה, ולכן במצב כזה זה לא נחשב כהלואה של סאה בסאה אלא כשינוי בתנאי האריסות, ולכן הדבר הזה יהיה מותר.

עכשיו כאשר ההסכם ביניהם הוא כזה, שהפועל האריס הזה מקבל את ההלואה הזו של הזרעים מה יקרה, אם בסופו של דבר יהיו הפסדים כאלה שהקרקע כולה תשתדף ולא יהיה לו להחזיר את הזרעים שקיבל, האם חייב לשלם מביתו, או שההלואה הזו בערבון מוגבל כן, אומרים הראשונים שהדין הזה אמור גם כאשר האחריות מוגבלת, כי אם אנו רואים את זה כחלק מתנאי האריסות היא תמיד מתשלמת רק מהיבול ולא מהאריס, ואם נאמר שפרעון ההלואה כאן זה חלק מתנאי האריסות, אם כן מדובר שהאריס יפרע את הלואה רק מתוך היבול, אומר ר' שלמה זלמן אוירבך, מה יקרה אם יעשו אותו דבר, אלא מי שילוח לאריס זה מישוהו אחר, מותר או אסור? מפורש בגמרא שאסור, שכל ההיתר זה רק בבעל הבית, שהפרעון הוא חלק מתנאי האריסות, אך במצב של אדם אחר זה נחשב כהלואה של סאה בסאה, למרות שגם זה בערבון מוגבל,

שמשלם רק מהשדה, ומכאן מוכיח ר' שלמה זלמן אירבך שגם כאשר מדבור באחריות מוגבלת, היא נחשבת כאחריות לענין איסור ריבית, וממילא גם בחברה שיש רק אחריות מוגבלת, זה לא משנה, ורואים מכאן שגם אחריות מוגבלת נחשבת כאחריות.

אלא כמובן שכל ההשוואה הזו לדין אריס נכונה רק אם החברה איננה נחשבת ישות נפרדת, והם נחשבים שותפים, ויש להם אחריות לפרוע, אלא שאחריותם לפרוע את ההלוואה היא מוגבלת, ומוכח מדין אריס שאחריות מוגבלת אם זה ריבית זה אסור, אבל אם נאמר שהחברה ישות משפטית בפני עצמה, אז ההשוואה לאריס אינה נכונה.

לסיכום: יש מקום לומר שמי שהוא האחראי על התשלום על הממון גם אם אחריותו מוגבלת, יעבור על איסור ריבית מצד עצם האחריות שבזה, אלא שזה תלוי אם נכיר בחברה כישות משפטית, ואז לא נראה את האחרים כלוויים, או שלא נכיר בה כישות משפטית, ואז נראה את בעלי המניות כלוויים, ולכן יהיה איסור, מדרבנן. נקודה זו של אחריות לא תלויה באפשרות להשפיע, אלא בעצם האחריות שאם תפסיד החברה הוא יפסיד היא הופכת אותו לעובר באיסור ריבית.

אמנם ר' משה פיינשטיין אומר, שכאשר אין שעבוד הגוף, אז אין איסור ריבית זאת לא ריבית שאסרה תורה. זה לא בהכרח נוגע לענין של אחריות מוגבלת, כי במקרה של האריס יכול להיות שיש לו שעבוד הגוף. רוצה לומר ר' משנה פיינשטיין שחברה שלוהה, היות ואין אף אחד שמשתעבד בשעבוד הגוף, לא על זה דברה תורה, לכן אין איסור, לכן לשיטתו של ר' משה פיינשטיין, רכישת אגרות חוב, החברה רוצה לגייס כסף מהציבור, וזו הלוואה בריבית, לפי ר' משה פיינשטיין משום שבחברה

אין אף אחד שיש לו שעבוד הגוף לפרוע את ההלוואה, בכהאי גוונא לא אסרה תורה.

וראה גם את מאמרו של הג"ר אשר וייס בתחומין, שאנו מכירים בחברה כישות משפטית שעליה לא חל איסור ריבית.

נגיע לנושא של השקעות כשרות בפועל. צריך לדעת שלענין חברה שעובדת בשבת והעובדים הם יהודים, אמנם אין כאן בעלות וכו' ואפילו נכיר בחברה כישות משפטית כו', מ"מ יש כאן בעיה של מסייע לדבר עבירה.

על כל פנים יש כמה נסיונות של השקעות כשרות, אדם רוצה להחזיק קופות גמל והשקעות, אבל יש בעיה של איסורי ריבית. מה עושים בזמנו היו שהציעו הצעה כזו, נעשה קרן פנסיה, כל עובד דתי שרוצה להקפיד הלכה הוא יחתום עם הקרן הפנסיה על היתר עסקה, יש גם עוד פירוט שהעובד מסכם עם הנהלת הקרן שהוא שולח אותם לעשות רק עסקים מותרים, ממילא כל מה שיעשו בעסקים אסורים זה של אחרים, הכסף שלו מושקע רק בעסקים מותרים. הבעיה הקשה הזו בהצעה הזו, שבסופו של דבר הקרן הזו מחלקת את הרווחים בשווה. היא לא מבחינה בין הלקוחות הדתיים שחתמו איתה על היתר העסקה הזו לבין שאר הלקוחות. ואי אפשר להחתים את כולם, כי בפועל הקרן עושה עסקים לא כשרים. קרן פנסיה הרי לא נחשבת כלוואה. החוסך הוא הבעלים על הכסף שרשום על שמו, והקרן רק מנהלת את הכסף. ההשקעה של קרן הפנסיה היא לא הלוואה, אלא החוסך הוא הבעלים על הכסף והיא רק עושה את הפעולות השונות בשליחותו. לכן זה שהיא חתמה היתר עסקה אינו בהכרח מועיל, אף שיש מקום לומר שמה שהיא אח"כ לווה או מלווה – היא עושה את זה

על דעת היתר העסקא, ובדרך כזו אולי זה עוזר. על כל פנים דרך זו אינה פתרון לרבים, ונדמה שכבר אינה בשימוש.

הרב דביר, היה מבני ביתו של הרב אלישיב זצ"ל, ויבדל לחיים הרב דביר אמר שניתן לרכוש אג"ח גם בחברות בלי היתר עסקא, אם החברה עשתה היתר עסקא ספציפי, הם שכנעו את החברה בזמן ההנפקה. הנהלת החברה לא רוצה. היא ממשיכה לעשות עסקיה ללא היתר עסקא, אבל כאשר הנפיקו את אגרת החוב הספציפית עשו עליה היתר עסקא שמתייחס רק לאגרת החוב הזו. על כן ניתן למצוא חברות שאין להם היתר עסקא ובכל זאת האג"ח שלהם מושקע בקרנות עם ההכשר של הרב דביר. בחברות אלו נעשה לאג"ח היתר עסקא ספציפי, שנערך עם החתמים (בשעה שמעמידים את תנאי אגרת החוב למשא ומתן מול הציבור).

הדבר הזה הוא נראה לכאורה בעייתי, כאשר מדובר במצב שמנהלי החברה לא רוצים לחתום על היתר עסקא, החברה מצהירה שהיא לא רוצה לחתום. והיו חברות גדולות וידועות, שיש ביניהן גם חברות שבד"צים הכשירו את האוכל שהן מייצרות, שסרבו לחתום. האם יש תוקף להיתר עסקא ספציפי כזה, שאינו מפורסם בתשקיף, ואמנם נחתם על ידי מורשה חתימה מהחברה, אך ללא הסכמה בכתב ממנהלי החברה? התייעצנו בעניין עם הגר"נ, ועם הרב אריאל והעניין לא כל כך נראה בעיניהם.

נחזור לבד"צ. בבית דין שלהם הם ככלל לא משקיעים במניות, כי קשה לעקוב, גם ביחס להיתר עסקא, גם ביחס לחילול שבת וכו'. הם מסכימים שיש מניות שבאופן עקרוני אפשר להשקיע בהם, אך קשה מאוד לפקח על כך, כיון שכל הזמן יש רכישות ומכירות שחברה רוכשת חלקים

הרה"ג ר' שלמה אישון שליט"א – השקעות כשרות

בחברה אחרת, וכן שינויים בפעילות, לכן, פרט לחריגים בודדים, מניות לא נכללות אצלם בהשקעות כשרות. הם מחמירים גם בקצת מניות (כמנחת יצחק), ובענין רבית זה לא שהם פוסלים את ההיתר עיסקא, אם תהיה חברה שאפשר לפקח עליה והיא שומרת ומקפידה כו', אין בעיה, אלא שכאמור הם לא מכניסים את זה בסל ההשקעות הכשרות.

במה כן ניתן להשקיע בכשרות הבר"ץ? יש אג"ח מדינה. מדובר במדינת ישראל, פה יש צד לומר שאין כלל איסור ריבית, דברנו על חברה בע"מ, ר' שלמה זלמן אורבך אומר שאין להשוות בין ממון עניים לחברה בע"מ. ממון עניים מותר בריבית דרבנן, אבל בחברה בע"מ לא, משום שבחברה בע"מ יש שותפים מוגדרים – בעלי המניות, ואילו ממון עניים זה מושג מופשט. מדינה גם היא מושג מופשט, ולכן יש מקום לומר שאין בה בעלות ממונית של האזרחים. יש בענין זה גם תשובה של הרב צבי פסח פרנק.

ניתן דוגמא: בכפר בתיה שהוא מוסד חינוכי המצוי ברעננה נולד לפני מספר שנים פטר חמור. האם חייב בפדיון פטר חמור? מי נחשב הבעלים שלו? אין שם חברה, זה מוסד חינוכי, יש שם את מדינת ישראל המממנת חלק מתקציב המוסד, ויש את ההורים שמשלמים, אך קשה להגדיר אותם כבעלים. בנוסף לכך יש למדינת ישראל היתר עיסקא.

במניות כמו שאמרנו יש בעיות, באג"ח קונצרני יש גם כן בעיה, שברגע שעושים היתר עיסקא, אתה נהיה שותף, ונניח והיא מחללת שבת אז קונה האג"ח הוא שותף בזה.

אחת הדרכים להשקיע זה מסחר באופציות, אופציה זה מצב שאדם לא רוכש את המניה עצמה אלא רוכש את הזכות לרכוש מניה בסכום מסוים

או למכור מניה בסכום מסוים, אבל זו דרך שבה אפשר להפיק רווחים בלי להחזיק במניות עצמם. גם תעודות סל, החזקה של מדד שצמוד למניות גם את זה הוא מאשר, וגם השקעות מסוימות בחו"ל.

מבחינה הלכתית בדרך הזו של הבר"צ הבעיה היא שבפועל, זה גורם לכך שחלק גדול מהמניות כאן בארץ בעצם לא ניתן לרכוש, זה טוב למגור, אבל כדרך שטובה לכלל זה לא ישים. גם כאשר משקיעים בתעודות סל, זה נגזרת של פעולות של המניות, זה לא פשוט, זה בעצם גורם לחברה שמנפיקה את תעודת הסל להיות מעין 'גוי של שבת' של קונה תעודת הסל. יש כמובן צורך בהיתר עיסקא בתעודת סל, כי יש שם הלוואה, אבל זו רק הלוואה לחברה המנפיקה את תעודת הסל, והמשקיע לא הופך להיות בעלים של המניות אותן רוכשת החברה. ויש מקום לדון להתיר גם ללא התר עיסקא, והדבר תלוי בשאלה האם זה נחשב פסיקה משיצא השער.

בכל אופן, אנחנו נפגשנו עם הגרז"נ והרב יעקב אריאל, לגבי השאלה באילו מניות מותר להשקיע. לגבי ריבית, הדבר פשוט. יש צורך בהיתר עיסקא של החברה, ולא של הנפקה ספציפית. הנושא של חילולי שבת, הוא יותר בעייתי בהגדרתו. השאלה היא מה נקרא חברה שמחללת שבת, ועד כמה רמות מתחת לחברה יש לבדוק זאת. יש חברה להשקעות וחברת בת שלא מחללת, אלא חברה נכדה שכן מחללת. חברת פרטנר חברת בוק, האם נחשבות חברה שמחללת שבת או לא? מצד אחד החנויות לא פתוחות, אבל החברה מספקת שירותים בשבת. חלק הם פיקוח נפש וחלק לא, צריך לבדוק כל חברה וחברה, מה הפעילות שלה, והאם תחשב לענין השקעה חברה שמחללת שבת.

מה שהוצע, וזו דרך שיכולה לקדם את הנושא, אולי לא למהדרין אבל לפחות ככשרות, הוא לבדוק האם מדובר בחברה שעוסקת ביצור ומכירה בשבת, או בחברה שעוסקת רק בשירות ותיקונים בשבת. חברה שעוסקת ביצור ומכירה בשבת אסור להשקיע בה. חברה שאין לה יצור ומכירה, אבל היא נותנת תמיכה טכנית בשבת, זה לא הפקת רווח אלא היא רק מפסידה מכך ולא מרוויחה, פה אפשר אולי יותר להקל ולהשקיע בכזו חברה. היא אמנם נותנת שירות, וזה מביא לקוחות, אבל שירות זה לא שמפיקה ממנו רווח, אלא אילוץ לעשותו, והרווח בא בעקיפין, כי יש חברות אחרות שמתחרות בה, אבל הפעילות המרכזית שלה היא בחול.

גם לגבי הנושא של הבדיקה בחברות הבנות ונכדות וכו' עד למטה, יש מקום לומר שחברה וחברה בת נחשבות אותה חברה, אבל דור שלישי זה כבר אחריות עקיפה, ולא צריך לחשוש לכל העבירות שעושה החברה הנכדה.

כל זה בפן התיאורטי. למעשה הדבר תלוי בשאלה עד כמה יהיה רצון וצורך ולחץ מצד הצבור להגיע לפיקוח הזה ולרמה הזו. היום יש בעולם יותר מודעות לשאלה איפה אתה משקיע, לא רק בארץ מבחינה הלכתית, אנשים היום רוצים להשקיע בחברה שלא פוגעות בסביבה, לא מזהמות, תורמות לקהילה, עושות חסד. אדם רוצה שהכסף שלו ישפיע בעד הערכים שחשובים לו, אז אין סיבה שלא יהיה גם אצלנו, גם אם אפשר למצוא היתרים. ישנה כמות גדולה מאד של כספים בקרנות פנסיה וקופות גמל וכדומה. אפשר להשתמש בכח הזה להביא לכמה שיותר שמירת שבת, למניעה של איסורים אחרים. כשם שהמודעות בעולם גדלה, כך אפשר להתקדם גם אצלנו בענין הזה.